
SEDAM PETROVIĆA

Živko M. Andrijašević

The Petrović-Njegoš Dynasty ruled Montenegro for 221 years: from 1697 to 1918. During that period, at the head of the Montenegrin state there were seven rulers from this family: Archbishop Danilo (1697-1735), Archbishop Sava (1735-1744; 1766-1781), Archbishop Vasilije (1744-1766), Archbishop Petar I (1784-1830), Archbishop Petar II (1830-1851), Prince Danilo (1851-1860), Prince and later King Nikola (1860-1918).

Mitropolit Danilo Petrović Njegoš

U istoriji Crne Gore mitropolit Danilo je značajan zbog toga što je bio utemeljivač političke ideje o njenoj nezavisnosti od Osmanskog carstva, pa samim tim i začetnik ideje obnavljanja crnogorske države. Odbijanju Crnogoraca da plaćaju porez osmanskoj državi, on je dao politički smisao i svrhu, učinivši pobunjene seljake stočare, pripadnicima nacionalnog i državotvornog pokreta. Njegova je politička ideja bila i da Crna Gora bude samostalna u odnosu na Mletačku republiku, tako da početkom XVIII vijeka, ona osmansku vlast nije zamijenila mletačkim pokroviteljstvom. Bio je to otklon od političkih stavova njegovih prethodnika, koji su oslobođenje od osmanske vlasti uvijek smatrali početkom autonomnog statusa Crne Gore

u sastavu Mletačke republike. Mitropolit Danilo je odbacio ovu ideju, pa je Crna Gora od kraja XVII vijeka živjela, ili pokušavala da živi, kao samostalna oblast, nad kojom ni osmanska ni mletačka država nemaju vlast. Od tada se za ovaj prostor može upotrebljavati naziv „slobodna Crna Gora“.

Mitropolit Danilo je bio i pobornik ideje o političkom jedinstvu Crne Gore s okolnim oblastima, utemeljujući to jedinstvo na njenoj državnoj tradiciji i istorijskom pravu. Prostor Crne Gore – od Skadarskog jezera do Lovćena, smatrao je dijelom Crne Gore nad kojim nema osmanske vlasti, dok je oblasti koje taj slobodni dio okružuju, ubrajao u njene okupirane teritorije. Ova koncepcija o dvije Crne Gore - slobodnoj i okupiranoj, najprije je mogla naći uporište u sinđeliji koju je dobio prilikom hirotonije, i u kojoj se navode oblasti njegove duhovne jurisdikcije. Oblasti njegove duhovne jurisdikcije smatrao je istorijskim oblastima nekadašnje države Crnojevića. Istorijskim teritorijama Crne Gore, odnosno, teritorijama koje su njena „baština“, a nalaze se pod tuđinskom vlašću, mitropolit Danilo je smatrao sjevernu Albaniju, Zetu, Nikšićki kraj, Primorje, Podgorički kraj. Istorijsko pravo mu je bilo i ideološko uporište za težnju da ove oblasti vrati pod svoje okrilje i ponovo ih pripoji Crnoj Gori.

U komunikaciji s plemenima u crnogorskom okruženju, mitropolit Danilo ne nastupa samo kao njihov duhovni, već i politički predvodnik. Njegov je cilj da i oni budu dio nacionalno-oslobodilačkog i državotvornog pokreta kojem je na čelu Cetinjska mitropolija, smatrajući da se sloboda koju Crna Gora ima, može sačuvati i proširiti na okolne oblasti samo zajedničkom borbom. Od 1711. do 1718. godine on je uspio da u crnogorski antiosmanski pokret uključi i mnoga plemena iz okruženja. Takvim djelovanjem razvijao je svijest o njihovoj pripadnosti Crnoj Gori, o istovjetnosti njihovih političkih ciljeva sa ciljevima Crne Gore, kao i o Crnoj Gori kao njihovom političkom središtu. Na takvom političkom konceptu biće

stvarana i teritorijalno proširivana crnogorska država tokom čitavog XIX vijeka.

Princip da je napad na slobodna crnogorska plemena, istovremeno ugrožavanje i onih plemena u okruženju, ali i da je napad na susjedna plemena – napad na Crnu Goru, mitropolit Danilo će zagovarati tokom vladavine. U jednom pozivu Mainjanima, Poborima i Brajićima, s kraja dvadesetih godina XVIII vijeka, on će navesti: „Braća ve zovu na pomoć da ste sutra prežde zore u Riječku Nahiju svaki brčnik laki da se pomožete branit ot napasti, a tu zareve zapovijedi ne kažuju, nego se pare istu silom“. Mainjane, Pobore i Brajiće, koji su od 1718. godine u sastavu Mletačke republike, on na ovaj način poziva da pomognu plemenima u Riječkoj nahiji, koje napada osmanska vojska, jer hoće da im naplati više poreza nego što je to utvrđeno carskom naredbom.

Za epohu mitropolita Danila vezana je i jedna mitska konstrukcija, koja je nastala u crnogorskoj historiografiji XIX vijeka. Bez ikakvog utemeljenja u izvorima, tvrdilo se da je Crna Gora u vrijeme mitropolita Danila stekla slobodu i političku nezavisnost zahvaljujući ustanku koji je on, zajedno sa svojim pristalicama, podigao protiv islamiziranih Crnogoraca. U historiografiji se taj ustanak naziva „Istraga poturica“ ili crnogorsko Badnje veče. Tada su pravoslavni Crnogorci napali svoje sunarodnike koji su poslije pada Crne Gore pod osmansku vlast primili islam. Većinu islamiziranih sunarodnika su tobože pobili, a manji dio primorali da se vrati u pravoslavnu vjeru. Navodno je tada Crna Gora „očišćena od Turaka“, koji su ugrožavali njenu slobodu i političku nezavisnost, a mitropolit Danilo je bio organizator i predvodnik tog velikog nacionalnog poduhvata. Ali ništa od ovoga nije istina. Činjenica je da su u Crnoj Gori živjeli i islamizirani Crnogorci, kojih je prema jednom izvoru, sredinom XVII vijeka bilo oko osam stotina, ali nije istina da su oni ubijeni ili protjerani iz Crne Gore ustankom na Badnje veče.

Najprije zato što ustanka na Badnje večje, ili crnogorske Bartolomejske noći, uopšte nije bilo. Nema nijedne činjenice, izvora ili indicije da se takav pokolj desio ili mogao desiti u Crnoj Gori početkom XVIII vijeka. Ali je činjenica da su islamizirani Crnogorci nestali iz Crne Gore do tridesetih godina XVIII vijeka, jer od 1727. godine više nema pomena o njima. Islamizirani Crnogorci nestajali su iz Crne Gore tokom dužeg perioda – od početka Morejskog rata, do prvih decenija XVIII vijeka, a česta ratovanja i sukobi pravoslavnih Crnogoraca sa osmanskom vlašću, oskudica i glad, unutrašnja nestabilnost i anarhija nesumnjivo predstavljaju faktore koji su podsticajno djelovali na njihovo iseljavanje. Privilegiju da žive na nekom uslovnijem području oni su stekli primanjem nove vjere, pa je logično da tu privilegiju iskoriste u posebno teškim okolnostima. Napokon, za jedan od najvažnijih dokaza da je „Istrage poturica“ bilo, smatra se tobožnje pismo mitropolita Danila iz 1707. godine, koje je, kako se nepobitno može utvrditi, nastalo u XIX vijeku.

Ako je u nečemu zasluga mitropolita Danila što su islamizirani Crnogorci napustili Crnu Goru, onda je ona u tome što je svojim političkim djelovanjem stvorio ambijent u kome su oni postali strano i nepoželjno tkivo. Često sukobljavanje s Turcima, i prerastanje crnogorskog pokreta za odbranu privilegija u pokret za nacionalno oslobođenje i političku nezavisnost, moralo je staviti na neprijateljske strane pravoslavne i islamizirane Crnogorce. Što je pokret za nacionalno oslobođenje i političku nezavisnost Crne Gore bivao snažniji, to je Crna Gora sve manje bila prostor na kome mogu živjeti islamizirani Crnogorci. Takvu Crnu Goru islamizirani Crnogorci su masovno počeli napuštati krajem XVII i početkom XVIII vijeka.

U vrijeme mitropolita Danila Crna Gora je napravila otklon od svoje tradicionalne politike prema susjednim državama. Prema Osmanskom carstvu pokazivala je više ratobornosti i

neprijateljstva, uglavnom u vrijeme dok je za takav stav imala podršku barem jedne hrišćanske sile. A kada je poslije 1718. godine ostala bez te podrške, mitropolit Danilo je zauzeo drugačiji stav. Pokazivao je više spremnosti za popuštanje i ustupke, ali uvijek s jednim ciljem – da održi onu slobodu i nezavisnost koja je stečena nakon Morejskog rata. Naravno, ne treba imati iluziju da je mitropolitova umješnost i politička mudrost učinila da se takvim ustupcima održi crnogorska nezavisnost. Da su Turci htjeli bilo što drugo od Crne Gore, osim plaćanja zaostalih poreskih obaveza, ili da im je bilo važno da zauvijek unište političku ideju koja je na Cetinju stvorena, crnogorska sloboda bi nestala kao da je nikada nije bilo. Ako je išta sačuvalo crnogorsku slobodu, onda je to bila procjena osmanske države da je neisplativo i preskupo da se protiv nje bori. Crnogorcima se mora odati priznanje što su svojom borbom visoko podigli cijenu svakom vojničkom poduhvatu protiv Crne Gore, ali da je osmanska država bila spremna podnijeti taj trošak, vojska Numan-paše Ćuprilića podigla bi kasarnu na temeljima Cetinjskog manastira.

I u odnosima s Mletačkom republikom mitropolit Danilo je imao različite faze. Do 1717. godine bio je borac protiv njenih interesa i uticaja u Crnoj Gori, a nakon toga korektan susjed i saradnik. I u prvom i u drugom slučaju, vodio ga je jedan interes: očuvati sopstveni prestiž u Crnoj Gori. Dok su se za Crnu Goru interesovale Rusija i Austrija, i dok je postojala nada da će one crtati nove granice na Balkanu, mitropolit Danilo je radio na suzbijanju mletačkog uticaja u Crnoj Gori. Ali, kada je od 1714. godine počeo da postaje sve neizvjesniji ruski dolazak u crnogorsko susjedstvo, njegovi stavovi prema Republici se postepeno mijenjaju. Da ne bi došao u opasnost da ga plemenski glavari, koji su mletački plaćenici, eliminišu ili marginalizuju, on odlučuje da ih promjenom stava prema Republici, stavi u drugi plan. Od tada, iako nikada nije bio servilan, postajao je

predusretljiviji i popustljiviji, ali opet autoritativniji nego ijedan njegov prethodnik. Mletačke vlasti ga ni tada nijesu smatrale prijateljem, ali im je bio potreban za politiku koju su vodili u Crnoj Gori. I 1730. godine u izvještaju mletačkog providura navodi se za mitropolita da „on nije previše privržen našoj državi“. Mlečani su mu priznavali da posjeduje političko umijeće i da ima veliki uticaj u Crnoj Gori i njenom susjedstvu. Može se reći da je Mletačka republika u njemu imala dostojnog suparnika, jer je trgovačke principe u njenoj politici, uzeo za svoje. U jednom mletačkom izvještaju iz 1717. godine, za mitropolita Danila se kaže: „Vičan dvorskom ponašanju, nastupa vješto u svakoj prilici i svojom prirodnom pronicljivošću, uz obazrivost i duhovnost, izgleda da je na taj način stekao za sebe opštu poslušnost i poštovanje čitavog stanovništva. Umješan u svojim igrama, sa prefinjenom vještinom upravlja voljama masa, koje su po prirodi naklonjene novinama. Izgleda da se povremeno koleba zbog nepostojanosti u državnim poslovima.“

U vrijeme mitropolita Danila uspostavljene su crnogorsko-ruske političke veze. Odnose s Rusijom mitropolit Danilo je smatrao životno važnim za Crnu Goru, ali i najvažnijim uporištem za sopstvenu političku koncepciju. Otuda njegovo preveliko oduševljenje i bezrezervno prihvatanje ruskog poziva da izvrši napad na osmanske gradove. Iz tog zanosa proistekla su njegova nerealna očekivanja, neracionalni potezi, greške i avanturizam, koji je i mitropolita i Crnu Goru skupo koštao. Ipak, dobro je prepoznao dalekosežni značaj ruskog savezništva i važnost koju za Crnu Goru može imati sticanje ruskog pokroviteljstva u međunarodnim odnosima.

Mitropolit Danilo je mnogo više uradio na međunarodnoj afirmaciji Crne Gore i odnosima sa susjednim zemljama, nego na popravljanju unutrašnjih prilika. Formiranje nadplemenskog suda bio je prvi korak ka izgradnji državne vlasti, ali bez novca za njegovo izdržavanje i za formiranje represivnog aparata, nije

bilo moguće da ova institucija ostvari veći uticaj. Uviđajući da ni na koji drugi način, osim represivnim aparatom, nije moguće uvesti red u zemlji, mitropolit je bio nemoćan pred neposlušnošću i plemenskom anarhijom. Jedino mu je preostajalo da na neposlušne djeluje snagom svog duhovnog autoriteta, koristeći se strahom koji neki Crnogorci osjećaju kada im crkveni poglavar prijeti prokletstvom. On sam nije bio zadovoljan efektom svojih molbi i prijetnji, a još manje moralnim nazorima naroda kojim upravlja.

Za mitropolita Danila se ne bi moglo reći da je, u pravom smislu vladao Crnom Gorom ili da je imao podanike u današnjem značenju te riječi, jer je za vladavinu potrebna zemaljska sila. Iako u tom smislu mitropolit Danilo nije vladao Crnom Gorom, on je, bez sumnje, vodio njenu politiku i imao neprikosnovenu poziciju političkog vođe crnogorskih plemena. Ako se politički vođa jedne slobodne zemlje može smatrati njenim vladarom, onda je mitropolit Danilo bio vladar Crne Gore. Nije sporno da je već u njegovo doba, Cetinjska mitropolija više politička nego vjerska institucija, tako da je i on više bio političar i zemaljski upravitelj, nego pastir i duhovnik. Ulogu političkog vođe Crne Gore, priznavalo mu je crnogorsko društvo, ali i velike sile s kojima je komunicirao. Na tom legitimitetu počivala je njegova vlast i vladarska pozicija.

Mitropolit Sava Petrović Njegoš

I kao crkveni poglavar, i kao političko lice, mitropolit Sava je osobena pojava u novovjekovnoj istoriji Crne Gore. Kao crkveni poglavar Crne Gore bio je prisutniji i uticajniji na prostoru duhovne jurisdikcije koji je pripadao drugoj državi, nego u samoj Crnoj Gori, a sve što je kao političko lice preduzimao, više se ticalo njegovih interesa kao duhovnog poglavara ili njegovih ličnih interesa. Rijetko se dešavalo da nasljednik

napravi takav otklon od svog prethodnika, kao što je bio otklon koji je mitropolit Sava napravio od Danila. Jednaka je rijetkost da se jedan dinast, svojim političkim stanovištima tako konfrontira, ne samo sa nekim članovima dinastije, već i sa dinastijom u cjelini. Nema ni jedne političke koncepcije mitropolita Danila koju je Sava prihvatio, niti je nastavio bilo što od onoga što je u politici Danilo započeo. Nijedna politička ideja mitropolita Danila nije u njemu dobila nastavljača, i to ne zbog toga što je on imao neke druge ideje, već što politici, onako kako je on politiku shvatao, nije uopšte ni bila potrebna neka ideja. Sva njegova politička ideja može da stane u jednu rečenicu: održavati dobre odnose sa Mletačkom republikom čineći joj usluge i izbjegavati sukobljavanje s Osmanskim carstvom, čineći mu neophodne ustupke. Upravo kako i navodi u jednom pismu: „Nisam rati ljubio s Turcima ni s Latinima no živova u ljubavi i u milosti“. Ako je to bila osnovna politička ideja mitropolita Save, onda je on bio izuzetno uspješan u njenom sprovođenju. Ne može se reći da nije bilo mudro graditi dobre odnose sa Mletačkom republikom ili se kloniti sukobljavanja sa Osmanskim carstvom, ali ako se sva politika svodi na to, onda Crna Gora nikada ne može promijeniti položaj u kome se nalazi. I državni subjektivitet, i političku nezavisnost, i teritorijalno proširenje, i međunarodnu afirmaciju, i stabilan unutrašnji poredak, Crna Gora je dobila upravo zbog toga što nije isključivo vodila takvu politiku. S politikom koju je vodio mitropolit Sava, ma koliko u pojedinim situacijama ona bila i racionalna i korisna, Crna Gora se kao država i društvo nije mogla kretati na bolje, već je ostajala ista kao što je bila kada je mitropolit Sava došao na njeno čelo. Bez nacionalno-oslobodilačke politike, bez održavanja veza s Rusijom, bez rada na učvršćivanju unutrašnjeg jedinstva, Crna Gora je ostajala stiješnjenija na prostoru na kome ne može samostalno živjeti, dok su njeni unutrašnji sukobi pravili od nje plemensku zajednicu

koja ide ka anarhiji, a možda i ka postepenom gubljenju subjektiviteta. Spas od te propasti bila je politička ideja o nezavisnoj i uređenoj državi. Slabost mitropolita Save bila je u tome što nije imao dovoljno političkog dara da ovu ideju prepozna i prihvati. Tačnije, on ni za ovu ideju, niti za bilo koju drugu političku ideju, nije posjedovao senzibilitet. U njegovom karakteru i svjetonazoru, nije uopšte bilo ni trunke sklonosti prema politici, ili preciznije - prema državnoj politici. Ali to je već krivica onoga koji ga je birao.

Nesklonost politici koju je pokazivao mitropolit Sava, podsticana je kod njega stalnim uvjerenjem da je nemoćan da utiče na ljude kojima je poglavar. U pismu knezu i Senatu dubrovačkom žali se da nema tamnica, niti regularne vojske, tako da su neznatne njegove moći da Crnogorce, za koje kaže da su svakome zlu skloni, natjera na poslušnost. Za Crnogorce će jednom reći da su narod „prost i bijedan“ i da se ne boje „ni od Boga ni od pravde“.

Iako nesklon političkom djelovanju, mitropolit Sava je prihvatao stanovište da su cetinjski mitropoliti legitimni nasljednici dinastije Crnojević, odnosno, da sjede na tronu koji im je ustupio Ivan Crnojević. Za njega nije sporno da su cetinjski mitropoliti vladari Crne Gore, jer su to pravo dobili od najznamenitijeg Crnojevića, iako su njegove vladarske pretenzije bile više nego skromne. On je samo u rijetkim situacijama nastupao kao vladar Crne Gore. Tako se na memoaru koji je uputio ruskoj carici Jelisaveti, potpisuje kao „mitropolit skenderijski i primorski i Crne Gore povelitelj“. Dakle, on nije samo mitropolit Crne Gore, već i njen povelitelj, što će reći – gospodar ili zapovjednik. Kao crkveni poglavar, koristio je nekoliko titula: „biskup skandarinski i primorski“, „biskup cetinjski, skandarinski i primorski“, „mitropolit crnogorski, skenderijski i primorski“.

Svojim političkim djelovanjem i načinom na koji je obavljao svoju dužnost duhovnog poglavara Crne Gore, mitropolit Sava se u potpunosti razlikuje od svih vladara iz dinastije Petrović-Njegoš.

Svi vladari ove dinastije, osim mitropolita Save, ličnosti su sa prepoznatljivom političkom idejom i sa snažnom vladarskom ambicijom. Uz to, oni su, za razliku od mitropolita Save, bili potpuno posvećeni crnogorskim prilikama, uvijek ulažući izuzetan napor da ponajprije u Crnoj Gori ostvare svoj politički uticaj i svoje političke ideje. Neki od njih su, poput mitropolita Save, takođe duže vrijeme prebivali na teritoriji Mletačke republike, u manastirima Maine i Stanjevići, ali su najveću pažnju ipak posvećivali dešavanjima u Crnoj Gori. Nasuprot njima, mitropolit Sava je čitav svoj vijek proveo boreći se za svoje male interese i očuvanje sopstvenog komoditeta na teritoriji Mletačke republike. Uklanjavao se od svega što je makar i ličilo na veliku ideju, od svega što je moglo da izazove promjene, i posebno od svega što je zahtijevalo veliki napor u javnom i političkom djelovanju. Svom i najmanjem ličnom interesu, podređivao je interese institucije kojoj je bio na čelu i interese politike zahvaljujući kojoj mu je pripalo da bude mitropolit. Ali, od svih svojih trgovina imao je malu korist, jer on ni u čemu, pa ni u trgovini, nije bio sposoban za velike poslove.

Mitropolit Vasilije Petrović Njegoš

Za nešto više od dvadeset godina vladavine, mitropolit Vasilije je uspio da programski uobliči pravce i ciljeve crnogorske politike, i to one koje je mitropolit Danilo samo naznačio ili započeo da ostvaruje, a mitropolit Sava potpuno zapostavio. U njemu je rodonačelnik dinastije dobio pravog nastavljača, a ostali vladari iz porodice Petrović-Njegoš neprikosnoveni uzor u političkom mišljenju i djelovanju. Petrovići-Njegoši koji su došli na čelo Crne Gore nakon njega, imali su kao državnici mnogo više uspjeha od mitropolita Vasilija, ali političke koncepcije na osnovu kojih su ovi uspjesi ostvareni, uglavnom su njegovo djelo. On je glavni kreator političke ideje dinastije Petrović-Njegoš, a samim

tim i programa crnogorske državne politike, čiji je nacrt napravio mitropolit Danilo.

Mitropolit Vasilije programski je uobličio nekoliko premisa crnogorske državne politike: 1. Crna Gora treba da bude nezavisna država, ali pod političkim protektoratom Rusije; 2. Crna Gora mora postati politički činilac od regionalnog značaja, kako bi postala važna za velike sile koje su zainteresovane za Balkan; 3. Nezavisnoj državi Crnoj Gori pripadaju i okolne oblasti koje su pod tuđinskom vlašću; 4. Legitimitet za sve svoje političke težnje i zahtjeve, Crna Gora treba da temelji na principu historijskog prava.

Stav mitropolita Vasilija o Crnoj Gori kao nezavisnoj državi, koja treba da bude pod zaštitom Rusije, počiva na dobroj procjeni da Crna Gora sama, kao siromašna i nevelika zemlja, ne može održati svoju političku nezavisnost, niti se državno razvijati bez podrške ove velike sile. Rusiju je trebalo zainteresovati da na Porti sprječava bilo kakvo osmansko činjenje protiv crnogorske nezavisnosti, a kasnije je primorati da prihvati političku nezavisnost Crne Gore kao svako drugo faktično stanje. Rusija je trebalo da svojim političkim uticajem djeluje i na mletačku vladu, ne bi li prema Crnoj Gori pokazivala više naklonosti. Takav je, prema mišljenju mitropolita Vasilija, trebalo da bude karakter političkog pokroviteljstva Rusije prema Crnoj Gori. Rusija je trebalo da pruža i potpunu finansijsku podršku crnogorskoj državi u njenoj nacionalno-oslobodilačkoj akciji, izgradnji institucija i ratovanju.

Mitropolit Vasilije je dobro procijenio da će Rusija obratiti posebnu pažnju na Crnu Goru jedino ako ona bude imala znatniju ulogu u ruskoj balkanskoj politici. On nije želio da ruska pomoć ili zaštita ima karakter hrišćanske solidarnosti ili milostinje, koju bogata pravoslavna zemlja daje siromašnoj, već da njena pomoć bude pravedna naknada za usluge i značaj koji Crna Gora ima u ruskoj politici na Balkanu. Da bi Crna Gora

mogla imati takav značaj, mitropolit Vasilije joj u svojim političkim koncepcijama namjenjuje ulogu središta nacionalno-oslobodilačkog pokreta balkanskih naroda, a Cetinjskoj mitropoliji, pored uloge predvodnice tog političkog pokreta, i ulogu zaštitnice pravoslavlja u okruženju. Zbog toga on u memorandumima za ruske zvaničnike navodi da na Crnu Goru okolni hrišćani gledaju kao na zemlju koja će ih izbaviti iz osmanskog ropstva, ali i na zemlju bez koje je njihovo oslobođenje neizvjesno. Teži dio posla za njega je bio da uvjeri ruske zvaničnike da je Crna Gora sposobna za takvu ulogu i da ima snagu da taj veliki zadatak ostvari. Mitropolitovo preuveličavanje teritorije Crne Gore i nabranje oblasti koje je tobože čine, njegove tvrdnje o vjekovnoj i nikad prekinutoj nezavisnosti, upravo je trebalo da pribave uvjerljivost zamisliva o predvodničkoj nacionalno-političkoj ulozi Crne Gore u regionu. Osnovanosti takvog vjerovanja, najubjedljiviju argumentaciju pružala je priča o velikim crnogorskim pobjedama nad višestruko brojnijom osmanskom vojskom. Zato u pismu jednom ruskom zvaničniku tvrdi „da je turske vojske protiv Crne Gore stvarno bilo osamdeset hiljada, od koje je u dvije velike bitke od Crnogoraca polovina pobijeno bilo, a ostali, iskoristivši noćno vrijeme, pobješkoše“. Ali ne samo da Crnogorci, kako tvrdi mitropolit Vasilije, stalno pobjeđuju Turke od 1711. godine do njegova doba, već oni to čine još od Kosovske bitke. Otuda njegova opaska da „malo gdje Srbliji bitku dobiše bez Crnogoraca i Brđana“. Takvom ratničkom narodu, koji je uspio, jedini na Balkanu, ne samo da održi svoju političku nezavisnost, već i da stalno nanosi Turcima vojničke poraze, s punim pravom pripada predvodnička uloga u nacionalno-oslobodilačkom pokretu protiv osmanske vlasti na Balkanu. A to znači i da je Crna Gora jedina zemlja na Balkanu koja za Rusiju može imati politički značaj. Zbog toga joj i pripada predvodnička uloga u oslobodilačkom pokretu balkanskih hrišćana. Sve je to dodatno

potvrđeno odgovorom koji je Crna Gora dala caru Petru Velikom 1711. godine, kada je pozvao Crnogorce na ustanak. Mitropolit će stalno ponavljati da su od svih balkanskih hrišćana kojima je poziv bio upućen, jedino Crnogorci odgovorili i započeli rat s Turcima. Uprkos surovoj kazni koju su zbog toga iskusili, Crnogorci su od tada potpuno odani Rusiji. To je bio mitropolitov dodatni argument kojim je trebalo osnažiti tvrdnju da se Rusija na Balkanu jedino može osloniti na Crnu Goru. Ako dobije predvodničku ulogu u nacionalnom pokretu balkanskih hrišćana, ona će, kao ruska ekspozitura na Balkanu, lako riješiti sve svoje probleme s Osmanskim carstvom i uspjeti da se izgradi kao država. To je bila koncepcija mitropolita Vasilija ili ideja kako da se, kada je u pitanju nezavisnost i državnost Crne Gore, Osmansko carstvo dovede pred svršen čin.

Mitropolit Vasilije je bio utemeljivač političke kartografije, koja je trebalo da bude osnova za planove crnogorskih teritorijalnih aspiracija. Ideju koja se prepoznaje u političkim spisima mitropolita Danila – da pored teritorije slobodne Crne Gore postoji i teritorija Crne Gore koja je u tuđinskim rukama, on je doveo do precizne geografske prepoznatljivosti. Kod mitropolita Vasilija se konkretno navodi koje su to teritorije nekada pripadale crnogorskoj državi, a nalaze se pod tuđinskom vlašću. U svojoj „Istoriji Crne Gore“ i političkim spisima, on navodi da se Crna Gora prostire između Jadranskog mora i Lima, Trebišnjice i Prokletija, odnosno između Primorja, Bosne i Albanije. On, takođe, nabroja crnogorske oblasti: Katunska, Riječka, Lješanska, Šestanska, Pješivačka, Bjelopavlička, Piperska, Rovačka i Crmnička nahija, zatim srezovi i plemena: Spič, Šušanj, Zeta, Grahovo i Vilusi, Paštrovska nahija, Grbalj, Kuči, Bratonožići, Vasojevići, Klimenti, Tuzi, Grude, Hoti, Kastrati, Nikšići, Banjani, Pivljani, Drobnjaci, Gačani, Trebinjani, Zupci i Popovo. Imajući u vidu da sredinom XVIII vijeka Crnu Goru uistinu čini samo prostor između Lovćena i Skadarskog jezera,

Garča i Paštrovačke gore, ovakve ideje mitropolita Vasilija predstavljale su osnovu za označavanje granica crnogorskih teritorijalnih aspiracija. Izvan tih granica uglavnom nije izlazila ni politika crnogorskih državnih aspiracija u XIX vijeku.

Uz pomoć istorije, mitropolit Vasilije je obezbijedio legitimitet crnogorskih državnih aspiracija i legitimitet ciljeva crnogorske državne politike uopšte. Legitimitet crnogorske državne politike pronađen je u istorijskom pravu Crne Gore da se kao zemlja koja je svoju državnost izgradila u srednjem vijeku, pod vlašću dinastije Crnojević, bori za vraćanje oblasti koje su državi Crnojevića nekada pripadale, a koje se sada nalaze pod tuđinskom vlašću. U jednom istorijskom spisu, mitropolit Vasilije je naveo da su Crnojevići najprije vladali Zetom, Krajinom, Šestanima, Brdima, Crnom Gorom i Primorjem, osim Paštrovićima, kao i Trebinjem, Popovim poljem i Konavlima. Budući da se, osim Crne Gore, sve ove oblasti nalaze pod tuđinskom vlašću, Crna Gora ima pravo da se bori za njihovo vraćanje pod svoje državno okrilje. To znači da se ona bori da vrati u svoj državni okvir one oblasti koje su joj nekada pripadale, odnosno, one oblasti za koje se istorijskim činjenicama može dokazati da su joj ranije pripadale. Zbog takvog istorijskog utemeljenja, njene teritorijalne pretenzije imaju legitimitet koji se ne može osporiti. Na istorijskom pravu on je utemeljio i crnogorsku ideju o državnoj nezavisnosti, i legitimitet političke vlasti cetinjskih mitropolita. Prema njegovom objašnjenju, posljednji vladar iz dinastije Crnojević, prije nešto što je napustio zemlju, ostavio je vladarski prijesto mitropolitu, dajući mu pravo da pored duhovne, obavlja i svjetovnu vlasti.

Političke koncepcije mitropolita Vasilija trebalo je da uzdignu crnogorsku politiku iznad plemenskih okvira i pograničnih sukoba, i učine Crnu Goru važnim činiocem balkanske politike. Bila bi to Crna Gora koja svoju borbu protiv Turaka, treba da preobrati u pokret za oslobođenje okolnih hrišćana. Tako bi ona,

kao slobodna zemlja, postala zemlja s političkom misijom na Balkanu. Istina je da u XVIII vijeku ona nije imala mogućnosti da obavlja bilo kakvu političku misiju u odnosu na druge balkanske narode, ali je mogla da tu misiju ostvaruje u svom neposrednom okruženju. Više od jednog vijeka ona je to s velikim uspjehom i činila.

Mitropolitu Vasiliju nije bilo nepoznato što Crna Gora realno u politici može, ali je trebalo pronaći način da se za nju zainteresuje ruska vlada. U tome je on imao uspjeha: 1759. i 1766. ruska vlada je u Crnu Goru poslala svoje izaslanike, koji su je vidjeli na različite načine, ali koji su otvorili put za kasnije stalno rusko interesovanje za crnogorske prilike. Kada su u Petrogradu imali već dosta provjerenih znanja o Crnoj Gori, oni su krajem XVIII vijeka usvojili ideju koju im je uporno nametao mitropolit Vasilije. Od tada, pa tokom čitavog XIX vijeka, Crna Gora je postala jedno od najvažnijih i najpouzdanijih uporišta ruske balkanske politike. Uz pomoć Crne Gore Rusija, istina, nije radila na oslobađanju balkanskih hrišćana, ali jeste na ugrožavanju stabilnosti Osmanskog carstva. Mitropolit Vasilije je dobro pretpostavljao da Crna Gora u tome može biti od koristi Rusiji. U XIX vijeku Crna Gora je uživala i neformalno rusko pokroviteljstvo, tako da je poslije 1796. godine potpuno nestala mogućnost da Osmansko carstvo ozbiljnije ugrozi nezavisnost Crne Gore. Čak i kada je osmanska vojska u ratu 1853. i 1862. godine potpuno vojnički porazila Crnu Goru, njenoj političkoj nezavisnosti nije mogla ni najmanje nauditi, niti joj makar i simbolično ograničavati državni suverenitet. Sve je to rezultat ruskog pokroviteljstva, za koje se uporno zalagao mitropolit Vasilije.

Samo tri decenije poslije smrti mitropolita Vasilija, počele su da se ostvaruju i njegove ideje o istorijskom pravu Crne Gore na okolne oblasti. Od 1796. godine, crnogorske teritorijalne aspiracije kretaće se prema granicama koje je označio mitropolit Vasilije. Državni prostor Crne Gore, koji je krajem XVIII vijeka

imao oko 1.500 km², zahvataće 1914. godine više od 14.000 km². Crna Gora mitropolita Vasilija, pripojice sebi za nešto više od jednog vijeka, još devet takvih Crnih Gora.

Uprkos svim ovim činjenicama, pojedini historičari su koncepcije i ideje mitropolita Vasilija smatrali nesuvislim maštarijama. Oni u njima nijesu prepoznavali vizije, niti u Vasiliju vizionara. Oni čak nijesu primijetili da Vasilijeve vizije nijesu utopija, odnosno ideje koje se nikada nijesu ostvarile, već vizije koje su uglavnom postale realnost. Ono što su neki historičari vidjeli kao Vasilijeve političke izmišljotine, postalo je u XIX vijeku osnova za strategiju koja je Crnu Goru dovela do zvaničnog međunarodnog priznanja i statusa uređene države. On je svojim koncepcijama mislio za Crnu Goru XIX vijeka, a historičari koji su se njime bavili, nijesu umjeli da izađu iz vijeka u kome je živio. Nema sumnje da koncepcije mitropolita Vasilija čine jednu, u mnogo čemu, vizionarsku političku doktrinu. Na Balkanu u XVIII vijeka, u sferi političkog mišljenja, njemu pripada jedno od vodećih mjesta. Upravo je on svojom političkom i historiografskom ostavštinom napravio dobru osnovu za četiri glavna crnogorska politička mita: mit o državi, mit o naciji, mit o vlasti i mit o misiji Crne Gore. On je dao materijal za historiografsku konstrukciju o „slavnoj prošlosti“ države Crne Gore i njenoj „vjekovnoj nezavisnosti“, kao i o Crnogorcima kao jedinom slobodnom narodu na Balkanu, kome zbog zasluga i uspjeha u borbi protiv Osmanlija, pripada vodeća politička uloga među balkanskim narodima. Mitropolit Vasilije je dao utemeljenje i za legitimitet dinastičke vlasti porodice Petrović-Njegoš, tvrdeći da u prošlosti Crne Gore, pored kontinuiteta državne nezavisnosti, postoji i kontinuitet političke vlasti. Prema njegovom stanovištu, od porodice Nemanjić potiču „zetski i crnogorski hercozi“, koji zvanično predaju vlast u ruke cetinjskom mitropolitu. Izmišljanjem ovog mita, on je Crnu Goru i Crnogorce uzdigao iznad svih drugih balkanskih država

i naroda, jer je to tradicija koju niko od njih nema. Napokon, on je utemeljenjem mita o misiji Crne Gore na Balkanu, pokušao da uzdigne njen politički značaj iznad stvarne moći i značenja, kao i da ukaže u čemu je njena posebna važnost za velike hrišćanske sile. Ova četiri crnogorska politička mita on je umješno koristio u svom političkom djelovanju, stavljajući ih u poredak kojim se uzajamno potvrđuju. Evo jednog primjera. U pismu grofu Alekseju Bestuževu-Rjuminu, ruskom državnom kancelaru, mitropolit Vasilije navodi: „Prema datom mi od Vaše visokogrofovske Svijetlosti nalogu, o našem narodu crnogorskom pokorno Vas izvještavam sljedeće: ovaj naš narod crnogorski ranije je bio pod upravom urođenih svojih prinčeva (kneževa Đurđa Kastriota i Ivana Crnojevića). Poslije ovih prinčeva ostala je republika, pod upravom svojih mitropolita, koja je za vrijeme blaženog i vječno dostojnog pamćenja gospodara cara sveruskog Petra Velikog pokazala protiv Turaka veliku hrabrost. Upravo, kada je Njegovo Veličanstvo 1711. godine poslalo svoje visoke gramote u Crnu Goru da bi svi jednovjernici u cijeloj istočnoj crkvi, za Njegovo Veličanstvo kao i za pobožnost, okrenuli svoje oružje protiv Porte otomanske. Tada je moj rođeni stric mitropolit Danilo, kao stvarni predvodnik pokazao onome narodu i za svog pobožnog cara okrenuo svoje oružje protiv Turaka, kao neprijatelja krsta svetoga. Zbog toga turski sultan 1712. godine posla na Crnu Goru mnogo vojske pod komandom seraskera Ahmet-paše, čija vojska od Crnogoraca bi do nogu potučena... Ukoliko Vaša Svetost, prema Vašem premudrom shvatanju bude smatrala za povoljno izvijestiti Njeno Imperatorsko Veličanstvo da izvoli dodijeliti ovome crnogorskom narodu za vojne potrebe neku sumu novca što bi bilo osvjedočeno i potvrđeno gramotom Njenog Imperatorskog Veličanstva, da ovaj crnogorski principat nije nikome podređen osim Njenom Imperatorskom Veličanstvu carici i samodržici sveruskoj. Iz tog previsokog dopuštenja slijedi da crnogorski

principat (kneževina) bude uključen u titulu Njenog Imperatorskog Veličanstva. U carskoj gramoti (ukoliko se izda) bili bi pomenuti pored Crnogoraca, Primorci i Brđani, da bi se s našim narodom u vrijeme rata s Turcima, sjedinili svi okolni slavenosrpski narodi i da tako uđu pod zaštitu sverusku“. Dakle, on najprije ukazuje na kontinuitet političke vlasti u Crnoj Gori, čime se potvrđuje i kontinuitet njene političke nezavisnosti. Zatim podsjeća na beskompromisno antiosmansko opredjeljenje Crne Gore, koje se jasno manifestovalo 1711. godine. Iz ova dva stava jasno je da Crna Gora nije samo posebna, već je i superiorna u odnosu na druge balkanske zemlje – ona je uspjela da očuva nezavisnost pred Osmanlijama, ali i da vjekovima bude postojana u svom antiosmanskom opredjeljenju. Ova dva stava potvrđuje i treći – da je Crna Gora 1712. godine bila napadnuta od Osmanlija (a da nije nezavisna ne bi je napadali), i da je kao i tokom prethodnih vjekova uspjela da se odbrani. Sve su to za ruske zvaničnike bili dokazi da Rusija ne može imati boljeg i prirodnijeg saveznika na Balkanu, od Crne Gore i Crnogoraca. Kada je to već tako, onda je opravdano da Rusija novčano pomogne Crnu Goru i trajno je zaštititi uključivanjem u carsku titulu. Što Rusija dobija ako proglaši protektorat nad Crnom Gorom? Dobija pouzdanog saveznika, koji može biti od koristi njenim političkim planovima na Balkanu, ali i mogućnost da zahvaljujući Crnoj Gori dobije još novih podanika. Svi balkanski narodi koje Crnogorci oslobode, odmah će postati isto što i oni – ruski štitenici i vojnici. Čime mitropolit Vasilije dokazuje da je Crna Gora sposobna da izvrši ovakvu misiju? Naravno, mitom o „vjekovnoj nezavisnosti“.

Mitropolit Vasilije je osobena pojava i po shvatanju politike, političkog morala i načina na koji se u politici dolazi do cilja. On je težio svim silama da ostvari svoje političke ciljeve, ali mu nije bilo mnogo važno koliko će to da košta one koji mu u tome pomažu, a još manje što će s njima biti kada on svoj posao završi. Ljudi s kojima se u politici zblizavao, za njega su

uglavnom imali samo upotrebnu vrijednost, i o njima je vodio računa samo dok su mu koristili. Kao političar on je bio sklon prevarama i obmanjivanju, smatrajući ih jednom vrstom dozvoljene kreacije, koja politiku pretvara u superiornu vještinu, a političara približava cilju za koji se bori. Varanje, podmetanje i izmišljanje, nije opterećivalo njegov moralni sistem, niti ga je hvatanje u laži posebno demotivisalo. On je dosljedno išao ka svome cilju, ne obazirući se mnogo na one koji ga demantuju ili razobličavaju, a nažalost, ni na one koji mu vjeruju. Ali, iako bez mnogo skrupula u političkom djelovanju, on nije bio sklon rasprodaji svojih političkih ideja, niti odricanju od njih zbog novca ili prijetnji. Da nije bio iskreno posvećen borbi za svoje političke ideje, on se ne bi konfrontirao s dvije velike sile – Mletačkom republikom i Osmanskim carstvom, niti s brojnim protivnicima u samoj Crnoj Gori. I on je mogao, kao mitropolit Sava, mirno stolovati u nekom od primorskih manastira i ugađati svima koji su jači od njega. Ali on nije izabrao taj put, već se borio i žrtvovao za svoje političke ideje, znajući da ga politika koju vodi može koštati života. Poslije njegovog prvog povratka iz Rusije, to je postalo jasno i mnogim njegovim savremenikima. Uostalom, da je htio da trguje svojim političkim idejama, ne bi ga mletačke vlasti osudile na smrt trovanjem, već bi ga potkupile kao mnoge svoje protivnike.

Mitropolit Vasilije je značajan kao politička ličnost i zbog toga što je u javni život Crne Gore uveo propagandu kao oblik političkog djelovanja. Obdaren teatarskim sposobnostima kada je u pitanju javni nastup, uz to lukav i sugestivan, on je svoje političke ideje predstavljao kao jedinu spasonosnu formulu za odbranu Crne Gore i jedino rješenjem za njenu najsjajniju budućnost. Ali njegovom uticaju na mase nijesu doprinijele samo velike riječi i velika obećanja, jer bi u tom slučaju svaki obrazovaniji prevarant mogao lako postati politički vođa. On je uistinu bio pobornik ovih ideja, i za njih je bio spreman podnijeti i najveću žrtvu.

Mitropolit Petar I Petrović Njegoš

Mitropolit Petar je vladao dugo, i to u periodu koji je po političkim dešavanjima, preokretima i iskušenjima bio dramatičniji nego doba njegovih prethodnika ili nasljednika. Od 1785. do 1796. godine vodio je borbu sa skadarskim Mahmutpašom Bušatlijom, a od 1797. do 1815. godine učestvovao je u sučeljavanju velikih sila na Jadranu. Kada se nakon gotovo dvadeset godina završilo doba ratovanja i nestabilnosti, mitropolit Petar se suočio s unutrašnjom anarhijom koju je to vrijeme proizvelo.

U vrijeme dolaska mitropolita Petra na vlast, u susjednom Skadarskom pašaluku vodi se rat između skadarskog vezira i centralne vlasti, a od 1797. godine započinje dugotrajni rat na Jadranu, na čijem će početku nestati Mletačka republika. Tokom čitavog višedecenijskog perioda nemira, okončanog tek 1815. godine, mitropolit Petar je angažovaniji u spoljnim poslovima, nego u unutrašnjim. U takvim okolnostima osnažice samovolja crnogorskih plemena, pa će mitropolit Petar, kada se iz Boke konačno vrati u Crnu Goru, imati velikih problema da tu samovolju dovede na mjeru koja se može smatrati podnošljivom.

Borba mitropolita Petra za suzbijanje plemenske samovolje, iskazivala se u naporima za uspostavljanje organa državne vlasti i donošenje zakonika. Funkcionisanje organa nadplemenske ili državne vlasti, i kakvog-takvog pravnog sistema, nije samo smatrano važnim zbog uvođenja poretka u zemlji, već i zbog uloge Crne Gore u nacionalno-oslobodilačkoj djelatnosti u okruženju, kao i uloge u međunarodnim odnosima. Nažalost, mitropolit Petar nije imao snage i umijeća da taj sistem državne vlasti učini djelotvornim. Njegova namjera i zamisao bila je dobra, razlozi za ustanovljenje državne vlasti utemeljeni, ali ona ipak nije mogla da funkcioniše na željeni način. On je pogrešno

vjerovao da se u državnom aparatu može volontirati, i da se prestupnik može natjerati na poštovanje zakona bez sile i straha. Čim nije bio spreman da strijelja prestupnika ili da drakonskim kaznama utjeruje strah u kosti podanicima, instituciji koju je osnivao, unaprijed je određivao kratak život. Organi vlasti koje je uspostavljao, mogli su na pravi način da funkcionišu jedino kao umirni sudovi u imovinskim ili bračnim sporovima. Naravno da se mitropolitov rad i napor na stvaranju državne vlasti u Crnoj Gori, ne može osporiti, ali su mu rezultati bili neznačajni. Nesumnjivo da je stvarao državne institucije s dobrom namjerom i državničkom vizijom, ali poteze koje je trebalo preduzeti da one zažive, on nije imao snage da preduzme. U prvom redu, nije ustanovio efikasan represivni aparat, bez koga je funkcionisanje suda i sprovođenje zakona bilo nemoguće. Tek kada je njegov nasljednik počeo da strijelja prestupnike i neposlušnike po Crnoj Gori, iz bujice plemenske anarhije počeo da se pomaljaju čvrsti temelji države, koji će je tada zauvijek zaustaviti. Najviše svjedočanstava o slabim uspjesima u stvaranju države, ostavio je sam mitropolit Petar u poslanicama. Iz tih poslanica vidljivo je da nema mnogo podanika koji su spremni da ga slušaju, i da on nema nikakve moći da ih na poslušnost primora. Jedino što može je da im prijete ili da ih kune, što je u to vrijeme moglo biti oružje bilo kojeg kaluđera u Crnoj Gori.

Iako je pokazivao nedovoljno odlučnosti kada je trebalo nametnuti i sprovesti državnu vlast, mitropolit Petar je i te kako bio odlučan i vješt kada je trebalo sačuvati sopstvenu vladarsku poziciju. Da bi osvojio vodeću političku poziciju u Crnoj Gori, osamdesetih godina XVIII vijeka, i da bi je održao uprkos brojnim udarcima, trebalo je dosta lukavstva i taktičnosti. Prvi uspjeh na putu ka političkom vođstvu u Crnoj Gori, ostvario je nakon iznenadne smrti svog zaštitnika, mitropolita Vasilija. Tada je uspio da se mitropolitu Savi nametne kao nezamjenjiv saradnik i čovjek od povjerenja, što ga je poslije Savine smrti učinilo prvom

ličnošću Cetinjske mitropolije. Ne može se reći i da nije imao sreću što je Savu naslijedio Arsenije Plamenac, kome je bilo teško pronaći duhovničke ili političke vrline. Takođe, mitropolit Petar je dosta vješto marginalizovao guvernadura Jovana Radonjića, kojeg je uvažavao kao prvog među crnogorskim glavarima, ali tek onda kada je postao siguran da većina glavara nije naklonjena guvernaduru. Guvernadur je bio prvi u časti poslije mitropolita, a često i prvi u borbenim redovima, ali nikada ispred mitropolita u moći i uticaju. Dobrim odabirom glavarskog okruženja, mitropolit je guvernadura učinio usamljenikom među ovim slojem, tako da je guvernadur imao dovoljno časti, ali premalo uticaja da nekoga u tom okruženju nadglasa ili ubijedi.

Kao političko lice, mitropolit je bio sklon nepotizmu, s tim što je svoje rođačko-privrženičko okruženje stvarao bez uobičajenog crnogorskog uživanja u iskazivanju nadmoći. Postoji anegdota da je jedan Crnogorac prigovorio mitropolitu Petru da su Hristovi apostoli bili „od raznijeh mjesta“, a njegovi svi s Njeguša. U Mitropoliji i oko mitropolita, kao i u sudovima i glavarskim institucijama, bila su njegova braća, sinovci, rođaci po majčinoj strani i predstavnici mnogih tzbina koje su Petrovići-Njegoši imali. U takvim okolnostima, guvernadur je sa svojom titulom i malim brojem privrženika, mogao da ima samo značaj koji mu mitropolit dozvoli. Kada mu više ne bude trebalo da ima guvernadura u vlasti, mitropolit će organizovati njegovu klasičnu političku eliminaciju, a isto tako će ga vratiti u politički život, kada bude smatrao da mu njegovo ime može biti od neke koristi. Naravno, moć koju je mitropolit imao, ne bi ni približno dosegla taj nivo da institucija kojoj je pripadao nije bila pod tradicionalnom naklonošću i protekcionizmom Rusije. Uprkos sporovima između mitropolita i njegovih ruskih saveznika, aura ruske naklonosti nikada nije napustila instituciju kojoj je na čelu bio mitropolit. Rusija bi ponekad i zamijenila mitropolita nekim drugim mitropolitom, ali nikada mitropolita guvernadurom.

Za razliku od unutrašnjih političkih nadmetanja, mitropolit Petar je u vođenju spoljne politike bio manje uspješan. Kao čovjek koji je teško osvajao vlast u Crnoj Gori, on je u spoljnopolitičkom djelovanju često nastojao da nekim velikim uspjehom trajno osigura svoj politički prestiž u zemlji. Prevelika želja za takvim uspjehom, činila ga je ponekad nerealnim i brzopletim u procjenjivanju. Tako je, čim je nestala Mletačka republika, požurio da zauzme Budvu, iako nije imao ni jednog nagovještaja da bi od toga Crna Gora mogla imati neku trajniju korist. Naprotiv, brzo se pokazalo da je imala samo štetu. Čudna je i njegova opsesija da prisajedini Boku Kotorsku ili da stekne Napoleona za saveznika. I čovjeku prosječnog znanja o politici, moglo je biti jasno da Bjelopavlići i Boka Kotorska u geostrateškom značaju, nijesu isto. Prostor koji je od 1797. bio predmetom dogovora velikih sila, ne može se pripajati kao da se radi o plemenskoj oblasti u Brdima. Prosto je nevjerovatno da mitropolit Petar nije uviđao ovu razliku. Nažalost, to nijesu bile njegove jedine pogrešne spoljnopolitičke procjene. Kada bi došlo do obrta u ruskoj politici prema Crnoj Gori ili kada bi se Rusija našla u gubitničkoj poziciji, on se ponašao kao da je time zauvijek stavljena tačka na njenu političku ulogu na Balkanu. A onda, u jednom trenu, stvari bi se promijenile, a mitropolit se našao na pogrešnoj strani. On, recimo, stupa u političke veze s francuskom vladom, kao da je Rusija zauvijek nestala s političke karte i kao da će Napoleon uvijek biti to što je bio 1804. godine. Takođe, on nekoliko puta ignoriše Austriju, a zatim, kada ona dođe u Boku Kotorsku, mora da pretjerivanjem u servilnosti nadoknađuje svoju pređašnju nadmenost. Isto je radio i kada je u pitanju Rusija, s tim što se za svoju neposlušnost morao iskupljivati odlaskom na front i žrtvovanjem Crnogoraca za besmislene bitke koje su vodili ruski oficiri. I za njega i Crnu Goru tragično je bilo vjerovanje da se od Rusije nekažnjeno može uzimati novac i dobijati politička zaštita, a da se istovremeno tajno

trguje s njenim političkim protivnicima. Još je tragičnije što je mitropolit Petar nastradao od petrogradske vlade zbog potpuno besmislenih političkih kombinacija. Njegovo potcjenjivanje Rusije i neuviđanje njene trajne važnosti za Crnu Goru, jedino se može objasniti nedostatkom sposobnosti za racionalno sagledavanje spoljnopolitičkih prilika. Istina je da Rusija od 1797. do 1815. godine nekoliko puta mijenja svoju politiku prema Crnoj Gori, ali je ona to činila bez ikakvih posljedica po svoje interese i svoju balkansku politiku. S druge strane, promjena crnogorske politike prema Rusiji, nikada se nije izvodila bez velikih posljedica za Crnu Goru.

Iako je u izboru strateškog pravca u spoljnoj politici ponekad pravio pogrešne izbore, mitropolit Petar bio je izuzetno vješt u operativnoj diplomatskoj aktivnosti. Tu je dolazio do izražaja njegov dar da ubijedi, obrazloži, izbjegne, pa i prevari. U njegovoj diplomatskoj prepisci očita je uvjerljivost i nepretencioznost u zastupanju stavova, pravomjerna upotreba argumenata, dobar izbor izgovora. On je, nesumnjivo, umjetnik diplomatske minijature. Da li je u toj umjetnosti samouk ili mu je učitelj bio Franjo Dolči, teško je utvrditi. Najveće uspjehe u toj vrsti diplomatske vještine ostvario je u spoljnoj politici prema Osmanskom carstvu. Mudrom nacionalno-oslobodilačkom politikom u okruženju, koju je pred osmanskim pašama predstavljao kao duhovničku brigu za siromašni pravoslavni narod u njegovom susjedstvu, uspio je da od Osmanskog carstva prisvoji četiri plemenske oblasti. I ne samo to, mitropolit Petar je uspijevao da sa osmanskim upraviteljima postigne dogovor o naseljavanju crnogorskih porodica na carskoj zemlji. Dobiti takvu dozvolu nije bilo lako, ali je mitropolit nalazio načina da od osmanskih vlasti u Hercegovini dobije odobrenje. Kao što je i razumljivo, ove porodice su postajale oslonac crnogorskog političkog uticaja u Hercegovini.

Iako je u crnogorsko-osmanskim pograničnim odnosima bilo dosta problema, mitropolit Petar je uspio da s okolnim osmanskim

upraviteljima izgradi dobre odnose. On je iskreno pokazivao spremnost da se svi pogranični sporovi rješavaju pregovorima i pravednim nadoknadama, jer mu je brzo rješavanje tih sporova olakšavalo borbu sa unutrašnjim problemima. U mnogim poslanicama priznaje da Crna Gora nema dovoljno snage da ratuje s Turcima, zbog čega smatra da je najbolje održavati pogranični mir i izbjegavati sukobe. Samo kada te sukobe nije mogao da izbjegne, kao 1796. i 1820. godine, pozivao je na rat. Osmanski upravitelji cijenili su njegovu pragmatičnost i praktičnost u rješavanju pograničnih sporova, jer ni njima nije bilo do rata. Oni mu se čak često obraćaju sa: „našem starinskom prijatelju“, neki mu priznaju vladarsku titulu („Gospodaru Vladiki crnogorskom“), a ponekad mu šalju i vrijedne darove. Iz mitropolitove prepiske s okolnim pašama uočava se mudar stav – mi rješavamo pogranične sporove, a naši carevi neka rješavaju odnose između naših država. Crnogorski car je, naravno, ruski car, jer je mitropolit sve naokolo uvjeravao da on stoji pod njegovom visokom zaštitom. U jednom pismu hercegovačkom Sulejman-paši, mitropolit Petar navodi: „Razumio sam, da se nahodiš s vojskom nedaleko našijeh granicah, no kako su naši čestiti cari prestali ratit, te rade mir i prijateljstvo među sobom utvrdit, što mislim da su dosad i učinili, tako se i ja ne nadam od vaše strane nikakvomu neprijateljstvu...“ Dakle, mitropolit mu na lijep način poručuje – da ne napada na Crnu Goru, već da poštuje ono što je njegov car odlučio. A kada mu je Sulejman-paša u jednom od narednih pisama prigovorio da šalje Crnogorce u Grahovo da bi Grahovljane podsticali na neposlušnost, mitropolit mu je odgovorio da Crnogorci „od svoje volje u Grahovo idu jedino po blizosti i po susjedstvu, a drugo po prijateljstvu, budući crnogorske kćeri i sestre u Grahovo i njihove u Crnu Goru udate.“ Mitropolit još dodaje da on nema nikakve vlasti da ih primora da ne idu u Grahovo, tim više što bi bilo besmisleno da zabranjuje bilo kome da posjećuje

svoje rođake i prijatelje. Mitropolit je, dakle, tvrdio da između Crnogoraca i Grahovljana postoje samo komšijske i prijateljske veze, a Sulejman-paša da postoje političke. Svoju tvrdnju mitropolit je lako mogao dokazati, a Sulejman-paša svoju sumnju nije. Ovakvim i sličnim objašnjenjima, mitropolit Petar se trudio da otkloni mogućnost da mu neko pokvari nacionalno-oslobodilačku politiku u okruženju, odnosno da se neki od lokalnih osmanskih upravitelja suprotstavi crnogorskom uticaju u okolnim oblastima. Predstavljajući ovu nacionalno-oslobodilačku akciju kao uobičajenu arhijerejsku brigu za istovjerni narod, on je čuvao domete koje je ta akcija ostvarila i stvarao uslove da njegovi nasljednici te domete u što većoj mjeri iskoriste.

Mitropolit Petar II Petrović Njegoš

Iako nije živio dugo, tek 38 godina, period vladavine mitropolita Petra II, koji je trajao 21 godinu, ne može se smatrati kratkim razdobljem. Kao vladar, mitropolit Petar II je imao neobičnu putanju. Prvih nekoliko godina vladavine bio je, silom prilika, nesamostalan i popustljiv, posebno prema ruskom konzulu u Dubrovniku i ruskim izaslanicima koji su upravljali Senatom. Njihove savjete i sugestije primao je s najvećim uvažavanjem, a svoje odluke predočavao im je u formi koja sadrži traženje saglasnosti ili odobrenja. Njegovo držanje moglo ih je navesti na zaključak da je novi crnogorski vladar oprezni duhovnik, koji je slabić u politici. A onda, januara 1834. godine, nakon mitropolitovog povratka iz Rusije, dolazi do preokreta: oprezni duhovnik postaje autokrata. Najprije je eliminisao iz vlasti Vukotića i Vučićevića, a zatim se počeo obračunavati sa svojim političkim oponentima i prestupnicima zemaljskih zakona. Za razliku od eliminacije guvernadura, koju su izvršili glavari, Vukotića i Vučićevića uklonio je sopstvenim vladarskim autoritetom, uprkos protivljenju ruskog konzula. Istovremeno,

preuzima vlast nad Senatom, koji postaje oruđe u njegovim rukama. Već tada u kažnjavanju političkih protivnika (od kojih neki to nijesu bili, ali je bilo dovoljno da ih mitropolit takvima smatra), pokazuje surovost i podmuklost, uprkos tome što bi kao duhovnik i hrišćanin ponekad trebalo da bude spreman i da oprost. Kod njega nema mnogo duhovničke samilosti, već samo strogosti koja je tipična za autokratu koji čuva vlast i vladarski autoritet. Pored toga, u njegovim obračunima ima i sasvim nepotrebne podmuklosti. Jedan od njegovih saradnika, pop Tomo Davidović, pronađen je obješen, ali kada su postavili na noge „izvrnutu klupicu“ sa koje je stavio konopac na grlo, utvrđeno je „da ni prsti od nogu popovih nijesu mogli dodirnuti tu klupicu“. Mitropolit Petar II je naredio da ubiju iz zasjede i jednog političkog zanesenjaka, Nikolu Vasojevića. Najprije je Vasojevića pozvao u goste na Cetinje, a zatim je naredio dvojici perjanika da ga sačekaju na putu i ubiju. Jedno strijeljanje svojih političkih protivnika je, navodno, gledao s prozora. Najnečasnija je svakako njegova uloga u ubistvu turskih izaslanka na Bašinoj vodi, jer na skali nemorala, likvidacija pregovarača zauzima visoko mjesto. Vojvoda Marko Miljanov, iako nepouzdan i pristrasan kao svjedok, navodi detalje o podmuklim ubistvima koje je navodno naredio mitropolit Petar II, dokazujući mitropolitovu umiješanost time što su ubice nalazile utočište kod njega. Vojvoda čak kaže da se „u narod broji“ da je mitropolit „pobio 83 biranije ljudi“, iako je teško dokazati ko je vodio tu evidenciju. Ali, i mnogo pouzdaniji svjedok od vojvode Marka Miljanova, serdar Rade Plamenac, navodi dosta uvjerljivih svjedočenja o beskrupuloznim obračunima mitropolita Petra II. U slučajevima koje Plamenac bilježi, nije se radilo o ubistvima na osnovu sudske presude, već o klasičnim smaknućima političkih protivnika, i to na najmonstruozniji način. Za mitropolita zato kaže: „On je uživa s krvoprolićem i drži je da se s tijem načinom zemlja steže.“

Pored ubistava koja su rezultat težnje za učvršćivanjem lične vlasti, bilo je i smrtnih kazni koje su imale svoju svrhu i opravdanje. Riječ je o smrtnim kaznama koje su izvršavane nad deklarisanim protivnicima državnog poretka, i koje su, imajući u vidu tadašnje crnogorske okolnosti, jedino i mogle biti takvog karaktera. Slamanje otpora uspostavljanju crnogorske državne vlasti, a time i sužavanje prostora za političko nejedinstvo i turskofiliju, mogu se mitropolitu Petru II prije upisati u zaslugu nego u krivicu. On je surovo lomio otpore stvaranju crnogorske države, uspjevši da državu postavi iznad plemena. Bez obzira što je za lomljenje tih otpora bio možda motivisan i težnjom da sačuva ličnu autokratsku vlast, njegovom vladarskom odlučnošću branjene su velike državotvorne tekovine. Da nije stvorio snažne represivne organe vlasti, i da nije pokazivao odlučnost u obračunu sa protivnicima crnogorske vlasti i izdajnicima Crne Gore, crnogorska država bi se teško održala pred iskušenjima koja su nastupila posljednjih godina njegove vladavine. U jednom austrijskom dokumentu se o njegovoj borbi za očuvanje države, tačno kaže: „On se pokazao isto tako veliki u borbi sa neprijateljima u svojoj zemlji kao i u borbi sa Turcima. Divljinu je suzbijao divljinom, a izdajnicima svoje otadžbine stavljao je odmah nož pod grlo. Svi su oni toga svjesni bili. Zato su se od njega bojali kao od zmije ljute.“

Uprkos slabostima i manama koje je kao vladar pokazivao, mitropolit Petar II je značajan crnogorski državnik. U njegovo doba Crna Gora je u pravom smislu riječi dobila administrativni aparat i državnu vlast, koja je, istina, imala i svojih velikih pogrešaka, ali je bila djelotvorna i prijeko potrebna crnogorskom društvu. Pored ustanovljenja sudsko-represivnog aparata, veliki značaj za izgradnju crnogorske države imalo je uspostavljanje državnih finansija, zatim ustanovljenje lokalnih organa vlasti, osnivanje prve svjetovne škole i štamparije, oblikovanje državnih simbola i znamenja... U tome su velike

mitropolitove lične zasluge, jer bi efikasno funkcionisanje državne vlasti teško bilo moguće bez njegove posvećenosti i odlučnosti. I onda kada kažnjava prekršioce zakona, i onda kada preduzima kaznene ekspedicije protiv plemena koja odbijaju da plaćaju porez, mitropolit Petar II to čini s uvjerenjem da to jedini način da se u Crnoj Gori izgradi država. Iako je svjestan da se oružanim obračunima trajno konfrontira sa uticajnim porodicama i plemenima, on ipak hrabro i odlučno preduzima te nepopularne mjere. To je prvi put u Crnoj Gori da se državna sila upotrebljava protiv pobunjenih podanika. U većini slučajeva – sasvim opravdano.

Iako je po svom položaju, zvanju i tradiciji bio poglavar države i crkve, mitropolit Petar II je ponajviše bio svjetovni vladar. Za više od dvije decenije, koliko je bio na čelu Cetinjske mitropolije, on nije donio nijednu crkvenu uredbu, niti se starao o položaja crkve i sveštenstva. Ruski izaslanici su primijetili da su crkve u njegovo doba bile zapuštene, a sveštenstvo neobrazovano i nehajno za svoje dužnosti. Od sveštениčkog zanimanja je napravljena gotovo laička služba, koja treba da bude izvor prihoda za njegove pristalice. Tako su sveštениčki čin dobijali potpuno neuki, ali njemu naklonjeni ljudi. Mitropolitu je najvažnije bilo da oni dobiju parohiju od koje mogu ubirati kakav-takav prihod, a kako će obavljati službu, nije ga posebno opterećivalo. Jedan pouzdani svjedok tog vremena, ostavio je zapis o načinu na koji je mitropolit uređivao instituciju crkve: „Vladika Rade zapopio je između ostaloga u dva puta a u dva jutra na leturđije u Manastir: jedno jutro 62 popa zapopio je, a drugo jutro 75 popova zapopi, ne obazirući se za inorije pojedinih popova, koliko ni znadu li čitat i pisat, a kamoli znadu li pravila crkovna i službu leturđije.“ Slično tvrdi i mitropolitov sekretar Medaković, koji kaže da je na jednoj liturgiji zađakonio 72 kandidata, a na drugoj zapopio 70 kandidata. Kada su ruske diplomate pravile analizu stanja pravoslavne crkve u Crnoj Gori, oni

su došli do uvjerenja da je stanje crkve očajno, a da je mitropolit Petar II neodgovarajuća ličnost za njenog poglavara. Mitropolit Petar II je zaista bio neobičan crkveni poglavar i po tome što iza njega nije ostala ni jedna crkvena poslanica ili uputstvo, a sačuvano je više od 1.700 njegovih pisama. Od ovih pisama, samo se dvadesetak odnosi na crkvene poslove, uglavnom na rukopoloženja i imenovanja. U jednom svjedočenju savremenika, koji se istina ne može sasvim smatrati pouzdanim, navodi se da mitropolit rijetko ide u crkvu, najviše dva puta godišnje, i da ne drži mnogo do crkvenih ceremonija. Mitropolitov sekretar Medaković, u čiju se naklonost prema crnogorskom vladaru ne može sumnjati, tvrdi da je mitropolit govorio da za njega nijesu činodjejtvovanja, tako da je za četiri godine dok je Medaković bio u Crnoj Gori, samo jednom služio liturgiju. Nadasve, publicista M. Popović dobro primijećuje da je mitropolit Petar II bio jedan od rijetkih arhijereja koji je tokom obavljanja svoje vladarske dužnosti prekršio mnoge Božije zapovijesti, a među njima pogotovo Prvu – „Ne ubij“. Najradikalniji simbolički otklon od sopstvenog crkvenog čina mitropolit Petar II je napravio 1838. godine, kada se iz Manastira preselio u rezidenciju svjetovnog vladara - u Biljardu. On je zasigurno bio jedini pravoslavni mitropolit čije sjedište nije manastir, već državna rezidencija, isto kao što je bio jedini mitropolit koji je državni poglavar.

Oko 1845. godine, mitropolit Petar II ulazi u završnu fazu svog vladarskog djelovanja. Nakon znatne posvećenosti državnim poslovima, tada počinje period njegove sve veće nezainteresovanosti za vladarske dužnosti. Više je razloga za takav preobražaj. Jedan od razloga je razočaranje u rezultate sopstvenog djelovanja. Uprkos naporima koje je ulagao, pa i najodlučnijoj upotrebi represivnog aparata, problemi protiv kojih se borio javljali su se iznova. Ponekad su oni bivali još i veći nego što su bili prije preduzimanja represivnih mjera, poput

pobuna u Piperima i Crmnicima 1846. i 1847. godine. Na ove probleme nadodavale su se komplikacije na granici sa Skadarskim pašalukom, nepovjerenje ruske vlade, glad... Upravo razdoblje od 1844. do 1847. godine donijelo je mitropolitu Petru II najteže dane u njegovoj vladavini i najveća politička razočaranja. Za vladara koji je desetak godina čvrstom rukom vodio institucije državne vlasti i koji je mnogo puta naređivao ubistva da bi očuvao najvažnije tekovine svoje vladavine, masovna izdajstva i izbijanje pobuna velikih razmjera, uprkos svim tim naporima, predstavljaju njegov državnički i lični neuspjeh. U jednom pismu iz 1850. godine on čak izražava žaljenje što mu se nije dalo da stvori jaku osnovu za funkcionisanje unutrašnjeg poretka i državne vlasti, strahujući da će se poslije njegove smrti vratiti problemi koje je nastojao da iskorijeni („da na neki način osnovu utvrdim vnutrenemu upravljenju crnogorskomu, te se bojim e bi se posle mene sve one nesreće povratile u Crnoj Gori koje su prijed mene bile“). Drugi razlog za slabljenje mitropolitovog interesovanja za državne poslove, svakako je njegova sve veća posvećenost književnom radu. Do 1840. godine njegova književna ostvarenja su uglavnom klasične junačke pjesme ili spjevovi, za koje je trebalo dosta dara, ali ne i klasičnog obradovanja, velikih priprema i istraživanja. Ali „Luču mikrokozma“ ne može napisati pjesnik koji nije stekao dobar uvid u mnoga filozofska i teološka znanja, a da bi se taj uvid stekao potrebna je posvećenost i vrijeme, koje imaju samo ljudi koji se isključivo bave književnošću. Pripremati se za pisanje „Luče mikrokozma“ i istovremeno se sa potpunom posvećenošću baviti državničkim poslovima, nije bilo lako izvodljivo. Privlačnost stvaralačkog čina, pogotovo za stvaraoca koji prepozna da je na tragu da saopšti nešto novo i značajno, jača je od strasti koju izazivaju uobičajene vladarske obaveze. Upravo od sredine četrdesetih godina XIX vijeka, nastaju njegova najznačajnija književna djela: „Luča mikrokozma“ (1845), „Gorski vijenac“

(1846-1847), „Lažni car Šćepan Mali“ (1847). Sva ova djela rezultat su velikih stvaralačkih priprema, književno-istorijskih i filozofsko-teoloških izučavanja, dugog traganja za najboljim autorskim iskazom. Na mitropolitovo opredjeljenje da se u većoj mjeri posveti književnom stvaralaštvu, podsticajno je djelovala okolnost da je upravljanje zemaljskim poslovima mogao s potpunim povjerenjem predati rođenom bratu, predsjedniku Senata. Treći razlog za mitropolitovo udaljavanje od vladalačkih poslova treba najmanje objašnjavati. Riječ je o njegovoj neizlječivoj bolesti, koja ga je više od dvije godine učinila samo formalnim vladarem. Od sredine 1849. godine njegova državnička djelatnost svedena je na najmanju mjeru.

Mitropolit Petar II je neobičan kao politička ličnost. Na osnovu njegovih spisa, ne može se prepoznati da je imao neku osmišljenu političku koncepciju, pa čak ni političku ideju koja bi se kao konstanta mogla provlačiti kroz njegovu vladavinu. Njegovi najvažniji državnički potezi uglavnom su rezultat ruske sugestije ili pravovremenog uviđanja da su oni neophodni, ali nikada nijesu sljedovali kao dio osmišljene političke koncepcije. On nije vladar s političkim programom, niti vladar koji ima strast prema politici kao programskoj djelatnosti. Ali, on je vladar koji dobro uviđa smislenost i svrhu političkih sugestija koje dobija, i iz tih spoznaja slijedi odlučnost i djelotvornost u njihovom sprovođenju. Za njega bi se moglo reći da je revnosni i strogi čuvar državotvornih tekovina, ali bez mnogo dara da državotvornu djelatnost kreira. On ima strast da državotvorno nasljeđe čuva, i što je jednako važno, ubijeđen je da to treba raditi svim sredstvima. Njegova vladavina zbog toga je prepoznatljivija kao zbir obračuna i prijetnji, nego kao zbir političkih ideja i težnji. Čak ni u njegovim naporima da očuva apsolutnu vlast nema prevelike političke kombinatorike, već se sve uglavnom svodilo na represiju. On se nije mnogo posvećivao ni nekim uobičajenim aktivnostima političara, kao što su: razgovori s

glavarima, obilazak plemena, učestvovanje na narodnim svetkovinama, razgovori s običnim ljudima... Prikladnije njegovoj političkoj naravi bilo je da prijete i naređuje. Autor jedne od najboljih knjiga o Njegošu, Stanko Cerović, smatra da je Njegoš bio slab političar jer je asocijalna ličnost - prejake individualnosti i prevelike oholosti. Jedna strana državničke i vladarske ličnosti mitropolita Petra II dobro se prepoznaje u njegovom testamentu. Iako je dvije decenije upravljao Crnom Gorom, u testamentu ima samo jedna rečenica koja je njegov politički zavjet. Ta se rečenica odnosi na izbor nasljednika, a sve ostalo je u domenu filozofije i finansija. Na početku, u prva dva pasusa, Njegoš pokazuje svoj nauzvišeni um. On zahvaljuje Bogu što ga je nad milionima dušom i tijelom ukrasio, i obavještava ga da mirno očekuje smrt: „Hvala ti Gospodi jer si me na brijegu jednoga tvoga svijta udostojio izvesti iz zrakah jednoga tvoje-ga divnoga sunca blagovolio napojiti. Hvala ti Gospodi, jer si me na zemlji nad milionima i dušom i tijelom ukrasio – koliko me od moga đetinstva tvoje nepostižimo veličestvo topilo u gimne božestvene radosti udivljenija i veleljepote tvoje, toliko sam bijednu sudbinu ljudsku sa užasom rasmatrao i oplakivao – tvoje je slovo sve iz ništa sotvorilo, tvome je zakonu sve pokorno, čovjek je smrtnan i mora umrijeti. Ja sa nadaždom stupam k tvom svetištu Božestvenome, kojega sam svijetlu sjenku nazrio, još sa brijega kojega su moji smrtni koraci mjerili – ja na tvoj poziv smireno idem ili pod tvojim lonom da vječni san boravim, ili u horove bezsmrtne da te vječno slavim.“ S pravom kaže Milovan Đilas: „Da ni slova nije zabilježio, Njegoš bi ostao znamenit testamentom“, tačnije ovim dijelom testamenta. Kada je završio razgovor s Bogom, on prelazi na zemaljske stvari, i u pet tačaka iznosi svoju vladarsku oporuku. U prvoj tački, bez mnogo objašnjavanja, izjavljuje da za nasljednika određuje Danila Stankova. Nakon toga, slijede četiri preporuke sa detaljnijim objašnjenjima i uputstvima o raspodjeli

novca. U tim tačkama se navodi gdje se novac nalazi, koliko ga ima, da li je pod kamatom, kako da se dijeli i na što se može upotrijebiti. I što saznajemo iz ove četiri tačke? Najprije, da se crnogorski gospodar obogatio za dvadeset godina vladavine, jer je uspio da uštedi sumu ne manju od tri godišnja državna budžeta Crne Gore. Da čitalac ne zna ko je pisao testament, i da testament ne sadrži ono veličanstveno obraćanje Bogu, pretpostavio bi da je njegov tvorac neki bankar ili trgovac. Testament otkriva ne samo ko je on kao mislilac, već i ko je on kao ličnost. Kada bi Njegošev testament uporedili s testamentima mitropolita Vasilija i Petra I, najbolje bi se ukazale razlike u njihovim ličnim i političkim profilima.

Iako se kao vladar ne prepoznaje po sopstvenom političkom programu, mitropolit Petar II tvorac je prepoznatljive nacionalno-ideološke koncepcije, koju je najpotpunije iskazao kroz svoje književno djelo. Nekoliko je istorijskih i političkih teza u tim njegovim koncepcijama. Najprije, Crna Gora je jedini dio Srpskog carstva, koji je uspio da nakon njegovog pada sačuva slobodu i političku nezavisnost, i da zahvaljujući tome bude nastavljač i čuvar njegovog državnog i političkog kontinuiteta. Zatim, Crna Gora je zemlja u kojoj živi slobodni dio srpskog naroda, koji viševjekovnom borbom protiv Turaka brani svoju slobodu, ali koji se istovremeno žrtvuje za ponovno državno ujedinjenje srpskog naroda i obnovu Srpskog carstva. Ako Crnogorci imaju neku političku i nacionalnu misiju, onda bi ta misija upravo bila – borba za svesrpsko oslobođenje i državno ujedinjenje. Crnogorci se zbog ovakvog položaja u odnosu na ostale djelove srpskog naroda, ali i zbog misije kojoj su posvećeni, mogu smatrati njegovim elitnim dijelom. Taj elitizam Crnogoraca, kako objašnjava mitropolit Petar II, ne počiva samo na posvećenosti nacionalnim i političkim dužnostima, već i na njihovom porijeklu. Naime, Crna Gora je poslije Kosovskog poraza postala utočište za srpsko plemstvo i znamenitije

porodice koje nijesu htjele da žive pod osmanskom vlašću. One su došle u Crnu Goru i da bi nastavile borbu protiv Turaka. Iako za njegove tvrdnje nema nikakvog utemeljenja u činjenicama, one su bez ikakvog preispitivanja prihvatane, jer su služile glorifikaciji i uzdizanju Crne Gore i Crnogoraca. Ali, pogrešno bi bilo misliti da je on svjesno izmislio čitavu ovu konstrukciju. U najvećem dijelu, on je u nju vjerovao, smatrajući je istorijski utemeljenom. Istoriografija koja mu je mogla biti dostupna, ali i živa predanja o nekim događajima iz prošlosti Crne Gore, predstavljaju osnovu za takva vjerovanja.

Knjaz Danilo Petrović Njegoš

Iako je od njegove smrti prošlo nešto više od 150 godina, knjaz Danilo još čeka susret sa nepristrasnim istoričarima, a sjenka jednostranog, tendencioznog i, nadasve, neutemeljenog prikazivanja nekih događaja iz njegove vladavine, stoji nad njegovom državničkom ličnošću i uspjesima. Izmišljeni incidenti ili stvarni zločini, najčešće se nameću kao najvažnije mjerilo za prosuđivanje o knjazu Danilu, iako za njega i njegovu vladavinu postoje i drugi znaci prepoznavanja: proglašenje knjaževine, izgradnja institucija i snaženje državne vlasti, donošenje Zakonika, Grahovačka pobjeda, zvanično razgraničenje s Osmanskim carstvom, teritorijalno proširenje, međunarodna afirmacija Crne Gore. Ako uprkos svemu, jedan nesrećni ili izmišljeni događaj, dominantno određuje stav prema knjazu Danilu, onda je, najblaže rečeno, riječ o problemu objektivnosti u istoriografiji.

Ako bismo pokušali da u najkraćem iznesemo sud o rezultati- ma vladavine knjaza Danila, onda je najbolje da navedemo ocjenu koju je o njegovom vladarskom učinku dao pop Lazo Popović, ličnost iz neposrednog knjaževog okruženja: „Pod njegovom vladom oživje sirotinja i narod kojega su davili i zatali

zli ljudi, svako nađe kod njega pravicu i veliku obranu kad je zasluževa. On promijeni sud cio, a stavi da sude one ljude koji su najdostojniji što ih je naša za to, ne bojeći se nikoga do Boga. Stavi senatore, kapetane, barjaktare, stotinaše, perjanike, desečare, popisa vojsku, izgna mito da mu nema traga, izgna lupeže iz sve zemlje, usječe danak, uredi Crnu Goru, nagna i nejunake da su junaci, nepoštene da moraju bit poštene, ograniči Crnu Goru i učini da je sve države priznaju za nezavisimu.“ Upravo u ove tri rečenice navedeni su najvažniji vladarski uspjesi knjaza Danila. Iako bi se Popovićevom zapažanju mogle pridodati još mnoge vrline i mane knjaževe državničke ličnosti, sve što je u ove tri rečenice navedeno - potpuno je istinito.

Knjaz Danilo je bio pobornik razdvajanja svjetovne od duhovne vlasti, što je za Crnu Goru značilo prekid sa neodgovarajućim načinom vladavine. Polovinom XIX vijeka dvojstvo vlasti bilo je ne samo evropski anahronizam, već i nespojivo s potrebama crnogorske države i društva. Opredjeljujući se za razdvajanje vlasti, knjaz Danilo je napravio korak koji je bio neophodan za izgradnju Crne Gore kao uređene i međunarodno priznate nezavisne države. Tada ni u širem crnogorskom okruženju nije bilo ni jedne nezavisne zemlje na čijem su čelu bili mitropoliti, već su one imale svjetovne vladare. Proglašenjem za knjaževinu, Crna Gora se izjednačila s njima. Ovaj čin imao je još dva važna spoljnopolitička efekta. Ruskim priznanjem Crne Gore za nezavisnu knjaževinu, a njenog vladara za nasljednog knjaza, Crna Gora je faktički dobila nezvanično priznanje nezavisnosti. Drugi spoljnopolitički efekat proglašenja Crne Gore za knjaževinu, bio je u tome što je ona kao politička zajednica, izjednačena sa Srbijom. Time je propao Garašaninov koncept pripajanja Crne Gore Srbiji, i ideja da u budućoj velikoj srpskoj državi crnogorski vladar dobije vrhovnu duhovnu vlast (patrijaršijski prijesto u Peći). Proglašenjem Crne Gore za knjaževinu, nacionalna politika srpske vlade morala je

da traži drugačiji model ujedinjenja dvije kneževine. Drugim riječima, dok je na Cetinju vladar bio mitropolit, njega je lako bilo nagraditi patrijaršijskim prijestolom u Peći, ali od kada na Cetinju stoluje knjaz, njegovo uklanjanje iz dinastičkog takmičenja postaje mnogo komplikovanije.

Knjaz Danilo je kao vladar imao uspjeha u izgradnji institucija, kao i u sprovođenju odluka koje omogućavaju funkcionisanje državne vlasti. Pored napora na uređenju Pravoslavne crkve, sprovođenja obaveznog plaćanja poreza, striktnog poštovanja zakona i efikasnosti sudske procedure, knjaz Danilo je popisom vojnih obveznika 1854. godine, i njihovim formacijskim ustrojstvom, učinio da se dotadašnji plemenski odredi preobrate u organizovanu državnu vojnu silu, odnosno crnogorsku vojsku. Ubojivosti ove vojne sile doprinijelo je i formiranje elitne jedinice – crnogorske Garde, kao i ustanovljenje novog roda vojske – crnogorske artiljerije. Bez ovakve vojne sile, koja je u vladaru imala svog vrhovnog komandanta, nezamisliva je bila nacionalna politika Crne Gore i njeni brojni uspjesi.

Crnogorska vojnička pobjeda u bici na Grahovcu, maja 1858. godine, jedan je od najznačajnijih rezultata Danilove vladavine. Isto tako, ona je važna i kao dokaz da je njegova državna politika imala dobar smjer. Bez takvog smjera državne politike, Crna Gora zasigurno ne bi mogla spremno izaći na Grahovac, niti bi imala uslove da ostvari tako superiornu pobjedu. Grahovac nije stvar pregnuća ili poleta jednog trenutka; Grahovac je rezultat višegodišnjih priprema i plana koji je nastao mnogo prije nego se javio spor koji je izazvao bitku. Za većinu savremenika, pobjeda na Grahovcu bila je neviđeni vojnički trijumf male zemlje u sukoba s jednom globalnom silom, ali i bljesak silovite nacionalne ideje iza koje stoji Crna Gora. Za same Crnogorce, Grahovac je bio prvi veliki vojnički uspjeh nakon šezdesetdvije godine, koji im je vratio samopouzdanje i pokazao što sve mogu učiniti ako djeluju kao organizovana sila. Zasluge što je takva

Crna Gora izašla na Grahovac, i izvojevala prvu veliku pobjedu nakon Krusa, pripadaju i knjazu Danilu. U opštem crnogorskom oduševljenju zbog ove pobjede, jedan činovnik je nakon bitke na Grahovcu rekao knjazu – da je „mudra glava koja može carovati“.

Ako zasluge za vojnički ishod Grahovačke pobjede knjaz dijeli s mnogima, zasluge za političke rezultate ove bitke, uglavnom pripadaju njemu. Po prvi put, jedan crnogorsko-osmanski sukob postao je predmetom međunarodne konferencije velikih sila. Na međunarodnoj konferenciji u Carigradu, krajem 1858. godine, Crna Gora je dobila znatno teritorijalno proširenje, ili polovinu svoje dotadašnje teritorije – sa oko 3.000 km² na 4.400 km². Još važniji dobitak bilo je zvanično međunarodno priznanje državne granice Crne Gore prema Osmanskom carstvu, od strane svih velikih sila. S političko-pravnog stanovništva, ova odluka značila je međunarodnu garanciju nepovredivosti državne teritorije Crne Gore, i negaciju stava o isključivoj nadležnosti osmanske vlade za rješavanje „crnogorskog pitanja“. Ovim odlukama Crna Gora je bila bliža zvaničnom međunarodnom priznanju nego ijedna druga nepriznata balkanska država. Dijelom zahvaljujući tome, posebnost međunarodnog položaja Crne Gore konstatovana je i na Berlinskom kongresu.

Odluka međunarodne konferencije u Carigradu o proširenju Crne Gore na okolne teritorije, imala je poseban značaj za njenu buduću nacionalno-političku djelatnost. Svi crnogorski teritorijalni zahtjevi bili su utemeljeni na „istorijskom pravu“, tj. pravu koje počiva na nekadašnjem pripadanju, a odluka međunarodne konferencije da joj ustupi okolne oblasti, faktički je značila uvažavanje ovog principa. Time je u slučaju Crne Gore, princip „istorijskog prava“ dobio međunarodni legitimitet. Kada imamo u vidu sve ove političke i teritorijalne dobitke Crne Gore, onda nam se čini da jednu vojničku pobjedu, zaista nije bilo moguće u većoj mjeri iskoristiti.

I u vrijeme knjaza Danila Crnu Goru je opterećivalo unutrašnje nejedinstvo i suprotstavljanje djelova pojedinih plemena državnoj ideji koju je sprovodilo Cetinje. Manje ili veće plemenske grupacije odbijale su da se povinuju centralnoj vlasti, smatrajući da ispunjavanje bilo kakvih obaveza prema državnoj cjelini kojoj pripadaju, znači ugrožavanje njihove slobode. Što je država bila jača, to je plemenski otpor podređivanju centralnoj vlasti bio sve snažniji. Otpor državi iz plemena, ponekad je bio podstaknut nezadovoljstvom zbog obaveze plaćanja poreza, ali je bilo i drugih razloga - od bahatog odnosa centralne vlasti, do nezadovoljstva zbog zaobilaženja u raspodjeli mjesta u novoj glavarskoj strukturi. Bez obzira na razloge nezadovoljstva, koji ponekad i nijesu bili bez utemeljenja, suprotstavljanje državi u procesu njenog stvaranja, moralo je dobiti obilježje političkog stava. Još kada se od tridesetih godina XIX vijeka u ove sporove uključuje i osmanska vlast, plemenski nezadovoljnici postali su, htjeli to oni ili ne, njeni saveznici u borbi protiv Crne Gore. Tako četrdesetih godina XIX vijeka, Skadar postaje jedan od centara crnogorske opozicije, a Osman-paša Skopljak jedan od njenih pokrovitelja. Od početka vladavine, knjaz Danilo se surovo obračunavao s ovim oponentima, svjestan da se njihovo protivljenje državnoj vlasti, preobrati u protivljenje sopstvenoj državi. Zbog toga se može reći da crnogorska vojska 1854. i 1856. godine nije ratovala ni protiv Bjelopavlića, niti protiv Kuča, već protiv protivnika države u ovim plemenima. Crnogorska država je u borbi protiv ovih turskih saveznika, sprovodila primjerenu represiju, ali se desilo i da je u istom pohodu počinila zločin protiv neborbenog stanovništva. Ako je knjaz zaslužan što je mnoge plemenske starješine odučio od izdaje, on je i krivac što su počinjeni strašni zločini nad nedužnim ljudima. Bez obzira da li je naredio ove zločine, i nezavisno od toga da li je imao moći da ih spriječi, njegova je odgovornost i sramota za ubijanje nedužnih ljudi u Kučima.

Otpor crnogorskoj državi pružali su i oni koji su se suprotstavljali poretku bez političkog motiva ili razloga. Knjaz je i prema takvim protivnicima pokazivao primjerenu strogoću. Najprije, strogo se obračunavao sa prekršiocima zakona. Strijeljani su ili fizički kažnjavani lopovi i ubice, a novčanom kaznom ili javnom porugom kažnjavani su moralni prestupnici. Zatim, knjaz je snagom državnog aparata primoravao Crnogorce na uobičajene podaničke obaveze, a posebno na redovno plaćanje poreza.

Knjaz je, kako piše jedan njegov savremenik, „osobito ljubio pravicu“. On je često učestvovao u senatskim suđenjima, ispravljao nepravedne presude, progonio sudije koje su bile sklone mitu i protekcijonizmu. Njemu je bilo važno da narod ima pravdu i da ga smatraju pravednim vladarem. Velika je knjaževa zasluga što je na kraju njegove vladavine država bila jača od svih svojih protivnika i prestupnika. Pored političkih uspjeha i izgradnje institucija vlasti, Danilovo uvođenje reda, pravde i poretka u zemlji može se smatrati velikom tekovinom njegove vladavine.

Isto kao što politički protivnici knjaza Danila najčešće nijesu uspjevali da se suzdrže da otpor prema vladarevoj autoritarnoj ličnosti ne preraste u otpor nacionalnim i državnim ciljevima za koje se on zalagao, tako ni država u obračunu s njima često nije mogla da zaustavi svoje sječivo tamo gdje je trebalo. Metod razračunavanja s protivnicima, gdje se, ponekad, sa deklariranim protivnicima izjednačavaju oni za koje se samo sumnja da isto misle, i oni za koje se ne zna što misle, isključivo pripada knjazu. Nesumnjivo da su neki obračuni s političkim protivnicima stvorili netrpeljivost prema knjazu, a kasnije i prema i čitavoj dinastiji Petrović-Njegoš, ali su, ipak, zauvijek iskorijenili pleme kao nosioca političke pobune. Od tada je otpor vladaru, politici i državi, iskazivan isključivo kao personalni stav. Za rezultate državne i nacionalne politike Crne Gore od 1860. do 1878. godine, takve okolnosti imale su veliki značaj.

Iako je knjaz Danilo prema političkih protivnicima često bio surov, a prema prekršiocima zakona strog, njegova vladavina se ipak ne bi mogla smatrati strahovladom. I surovost i strogoću pokazivao je samo onda kada je bila ugrožena njegova vlast ili poredak od čijeg je održanja uveliko zavisio napredak države i društva. Mora se imati u vidu i da nasiljem nad političkim protivnicima, on nije samo branio svoju vlast, već je često branio i svoj život. Model političkih obračuna u Crnoj Gori XIX vijeka bio je takav da su planovi o njegovom uklanjanju s vlasti, obavezno podrazumijevali i likvidaciju vladara. To potvrđuje i činjenica da sve crnogorske zavjere protiv knjaza Danila, a bilo ih je nekoliko, nikada nijesu imale za cilj da knjaza samo uklone s vlasti, već i da ga uklone iz živih. Kada su te zavjere propadale, crnogorske zavjerenike je stizala kazna koju su bili namijenili knjazu. Ponekad je ta eliminacija imala opominjuću surovost, kao kada je gluhodoljski kapetan naredio ocu da puca u sina, a bratu da ubije brata. Što je vlast imala kao objašnjenje za ovakve egzekucije? Jednostavno: Da više nikad nikome ne dođe na pamet da diže oružje na zakonitog vladara! Ako ubistvom jednog nevinog čovjeka, spriječite istinskog zavjerenika i protivnika da u nekoj narednoj prilici digne oružje protiv vlasti, onda se smatralo da to ubistvo nije neopravdano. Nažalost, često su se obračuni sa političkim protivnicima koristili kao prilika da se ljudi iz neposrednog knjaževog okruženja obračunaju sa svojim mogućim konkurentima ili s onima kojima su zavidjeli na ugledu i značaju. Glavni inicijator ovakvih obračuna bio je knjažev brat Mirko. Postoji nekoliko svjedočenja koja potvrđuju da je Mirkovim intrigama knjaz bio naveden da naredi ubistvo. Serdar Rade Turov Plamenac kaže da je knjaz, kada bi utvrdio da su optužbe bile lažne, uzimao u službu brata ili sina ubijenog, ne bi li se koliko-toliko iskupio za učinjeno zlo. S druge strane, knjaz je pokazivao velikodušnost prema svojim protivnicima, samo ako su iskazali kajanje i zauvijek se odrekli političkog

djelovanja. Politički emigranti koji su to učinili, mogli su se vratiti u Crnu Goru. Istina, knjaz je u ovim slučajevima odustajao od namjere da svoje nekadašnje protivnike kazni, ali ne uvijek od želje da ih ponizi. Tako je nekima zabranio da nakon povratka u Crnu Goru nose oružje, nekima da se služe dotadašnjim prezimenom, a nekima je naređivao da jedno vrijeme moraju nositi suknju. Oprostak nikada nije bilo za one koji su željeli da budu vladari umjesto njega, poput Đorđa Petrovića Njegoša ili Stefana Perovića Cuce.

Knjaz Danilo se kao ličnost odlikovao vanrednom hrabrošću, upornošću i odlučnošću u borbi za svoje političke ciljeve. Hrabro i odlučno on je na početku vladavine krenuo u obračun s neprijateljima svoje vlasti, protivnicima stvaranja države i s Osmanskim carstvom. Na kraju je iz sve tri bitke izašao kao pobjednik. „Sa čvrstom voljom on sjedinjava ličnu hrabrost“, kaže za njega Aleksandar Gorčakov, ruski ministar inostranih djela. U politici se njegova hrabrost iskazivala kao spoj energičnosti, odlučnosti i samopouzdanja, i to u mjeri koju nije dostigao nijedan vladar iz dinastije Petrović-Njegoš. „Držaše da nije od njega niko bolji, jači ili smjeliji“, kaže za knjaza njegov savremenik, serdar Rade Turov Plamenac. Plamenac je zabilježio i jedan knjažev neobičan gest hrabrosti, kada je vozeći se barkom pored turske tvrđave na ostrvu Lesendru, naredio da ga provedu blizu turskih topova. Na barci je stajao nepomično i kada se čulo da turska posada priprema top za paljbu.

Knjazu Danilu, kao vladaru i državniku, najveću snagu davala je ideja kojoj je fanatično bio posvećen. On je imao ideju „nove“ Crne Gore (Crne Gore koju je trebalo stvoriti), i ostvarivanju te ideje bio je posvećen do posljednjeg dana vladavine. Iako su ga zbog te posvećenosti i euforičnosti mnoge diplomate smatrale pretjerano ambicioznim i nerealnim, pa čak i političkom nezna-licom, on je ostvario sve što je naumio. U želji da realizuje svoju političku ideju, on je bio spreman da pravi kompromise koji su

neophodni da bi ona bila ostvarena, ali nije bio spreman da pristane na kompromise kada je u pitanju sama ideja. Uprkos čestim upozorenjima diplomata da za neki potez „još nije vrijeme“ ili da je „preopasno ulaziti u takav poduhvat“, knjaz je radio ono što je naumio. Predstavnicima velikih sila nije otvoreno govorio da se ne slaže s njihovim preporukama i procjenama, već ih je uvjeravao da će učiniti sve što je u njegovoj moći da izbjegne rizike. Ali s druge strane, činio je sve da Osmansko carstvo i velike sile dovede do Grahovca. I tek kada se crnogorska vojska pobjedonosno vratila sa Grahovca, diplomate koje su se zanimale Crnom Gorom, uviđaju da su potcijenile političko umijeće knjaza Danila, a još više snagu njegove volje i ideje. Kao vladar fanatično posvećen ideji „nove“ Crne Gore, on je za samo devet godina vladavine uspio da učvrsti državnu vlast i izgradi važne institucije, porazi protivnike državne politike, formuliše spoljnopolički i nacionalni program, napiše i donese Zakonik, uredi finansijski sistem zemlje, reguliše položaj Pravoslavne crkve, internacionalizuje „crnogorsko pitanje“, uspostavi povjereničku mrežu u okruženju, organizuje tri velika ustanka u Hercegovini, suzbije nered i neposlušnost u zemlji... Za relativno kratko vrijeme, nijedan crnogorski vladar nije uspio da učini više od njega.

Knjaževa ideja o stvaranju „nove“ Crne Gore bila je, spolja gledano, dominantno politička (međunarodno priznanje nezavisnosti i proširenje državne teritorije), ali suštinski bila je to ideja stabilne, uređene i razvijene crnogorske države. Kao vladar koji je potpuno posvećen njenom ostvarivanju, on je nemilosrdno uklanjao sve što je stajalo na putu njenog pretvaranja u stvarnost. Njegova strogost bila je motivisana upravo ovim razlogom, bez obzira da li je prepreka toj ideji bio lopov, ubica, politički protivnik ili izdajnik. Kao što to često biva, ostvarivanje velike ideje zahtijeva istovremeno i velike žrtve, jer svaka velika ideja ima brojne protivnike. Protiv Danilove velike

ideje, koja je Crnu Goru trebalo da učini naprednijom, stajali su mnogi koji je nijesu mogli shvatiti ili prepoznati, ali i mnogi kojima je ona rušila svijet u kome su nešto značili. Ponajmanje se ovdje radilo o sukobu političkih koncepcija. Više je to bio sukob dva svjetonazora ili dva mentaliteta. Sve do naših dana, mentalitetski sljedbenici knjaževih protivnika, prepričavaju razgovor između knjaza Danila i jednog plemenskog kapetana, koji je na knjaževo pitanje – što misli o proglašenju Crne Gore za knjaževinu, odgovorio: „Što će brod u kamenicu?“ Dakle, Crnoj Gori ne treba ni knjaz ni knjaževina, već ona treba da ostane isto što i selo u kome živi kapetan, a to znači - da bude skladna mješavina zaostalosti, bijede i beznačajnosti. Kapetan koji je ovako odgovorio knjazu, zvao se Sula Radov, i njega u Crnoj Gori smatraju „mudracem i pametarom“. Današnji sljedbenici filozofije Sule Radova, „mudraca“ koji nije uviđao značaj proglašenja Crne Gore za knjaževinu, knjaza Danila zovu „Zeko Maniti“, što je naziv koji je za knjaza prvi upotrijebio Dervišpaša u pismu Grahovljanima 1853. godine. Takva svijest, u kojoj nema ništa drugo do plemenske zavisti i male pameti, ni do današnjeg dana ne može da oprostí knjazu što je devet godina udarao u temelje na kojima ona počiva.

Prije nego što je knjaz Danilo došao na vlast, Crna Gora je imala državni program i državnu ideologiju. Državni program sadržao je ono što Crna Gora kao politička tvorevina treba da čini i čemu treba da teži, a državna ideologija je tim činjenjima i težnjama davala utemeljenje. Prema tom državnom programu, Crna Gora je trebalo da bude vojnički logor, sve dok ne dođe do opšteg ustanka protiv Osmanskog carstva, a onda bi, nakon njegovog istjerivanja sa Balkana, postala dio obnovljenog Dušanovog carstva. Njegaš je vjerovao da balkansku istoriju čine ciklusi smjenjivanja carstava, i da Crna Gora, koja je, kako kaže, samo ćošak od razvalina Dušanove carevine, ne može postojati izvan tog poretka. Čitava Njegoševa ideologija podupirala

je ovo političko vjerovanje. Danilovim dolaskom na čelo Crne Gore, gurnuta je u stranu i ova ideologija i državni program koji je ona podupirala. Jasni su razlozi tog preokreta: knjaz smatra da je takav državni program nerealan, i da ne odgovara potrebama i moćima Crne Gore. Čim je Njegošev državni program izgubio zvaničnu važnost, neupotrebljiva je postala i dotadašnja ideologija. Knjaz Danilo je umjesto „srpskog“, odlučio da rješava „crnogorsko pitanje“, tako da je iz ove ideologije izbacio obnovu Dušanove carevine, i zamijenio je obnovom Ivanbegovine. Njegov politički program bio je u sljedećem: teritorijalno proširiti Crnu Goru pripajanjem oblasti koje su navodno ranije pripadale državi Crnojevića, i dobiti zvanično priznanje nezavisnosti. Kada se ovaj program ostvari, knjaz Danilo je, kako tvrdi ruski konzul u Dubrovniku, želio da: „...poslije četvorovjekovne neprekidne borbe za vjeru i slobodu, stavi u korice crnogorski mač i obrati ratničku crnogorsku mladež na korisna zanimanja mirnih građana, zemljoradnju, trgovinu i industriju...“ Time je bilo planirano da se crnogorski rat završi prije „osvete Kosova“ i svesrpskog ujedinjenja. Iako se u jednom austrijskom izvještaju navodi da je knjaz Danilo pobornik stvaranja „Velike Srbije“, u njegovim političkim spisima i vladarskom djelovanju nema ni jednog znaka da je takvu misao imao. Bilo je, naravno, u vrijeme knjaza Danila i političkog maštanja i velikih ambicija, ali one zahvaljujući njegovom uvažavanju realnosti, nikada nijesu postale dijelom državnog programa Crne Gore. On je znao kolika je snaga Crne Gore i nikada nije došao u iskušenje da je učini kreditorom megalomanskih ambicija, a još manje da epske fantazije nametne kao zvanično vjerovanje i zavjetnu misao čitavog društva. Svojim vladarskim programom i djelovanjem, knjaz Danilo je u potpunosti bio državnik „crnogorske ideje“. On je personifikacija crnogorske borbe za državnu nezavisnost i međunarodni subjektivitet, personifikacija odlučnosti i posvećenosti u rješavanju

„crnogorskog pitanja“, ali i najdosljedniji crnogorski vladar u pravljenu otklona od političke mitologije koja u svom temelju ima „osvetu Kosova“. Upravo zbog svega što personifikuje svojim državničkim djelovanjem i idejama, on je i danas predmetom neutemeljenih optužbi, omalovažavanja i osporavanja.

Knjaz/kralj Nikola Petrović Njegoš

Kada je vladar nekoliko decenija na prijestolu, on mora tokom tog dugog perioda biti savremenikom različitih političkih epoha. I kako vrijeme prolazi, on se sve teže prilagođava promjenama koje te epohe donose. Ovo bi pravilo moglo da važi i za knjaza i kralja Nikolu Petrovića Njegoša. On je vladao dugo – 58 godina, dok je njegov politički život trajao više od šezdeset. Prema statističkim mjerilima, u Crnoj Gori su tokom njegove vladavine rođene najmanje tri generacije podanika (1860/1885/1910). U tom dugom periodu došlo je do velikih promjena u državi i društvu kojim je vladao, u političkom okruženju Crne Gore i u politici velikih sila koje su o Balkanu odlučivale. Mijenjala se i politička svijest podanika kojima je vladao, kao i način vođenja politike uopšte. U takvim okolnostima, vladaru je uglavnom lako da promijeni sadržaj i programske ciljeve svoje politike, ali nije i način na koji je sprovodi. Izbor programskog sadržaja politike, rezultat je političkog mišljenja, dok je način njenog sprovođenja odraz karaktera političara. Političarima, kao što je poznato, nije teško da promijene program i mišljenje, ali da promijene karakter koji određuje način na koji vode politiku, gotovo je nemoguće, čak i kada takva namjera postoji. I Nikola Petrović Njegoš je tokom šest decenija vladavine mijenjao sadržaj i ciljeve svoje politike, ali svoj karakter, koji je određivao njegov način vođenja politike, nije mogao mijenjati. Upravo u okolnostima koje su nastajale, njegov karakter, tj. način vladavine, postajao je izvor njegovih najvećih problema.

Svakom vladaru, isto kao i svakom čovjeku, ograničeno je vrijeme u kome iskazuje modernost, prilagodljivost i razumijevanje za nove pojave. Za knjaza i kralja Nikolu to je vrijeme, u najboljem slučaju, trajalo do posljednjih godina XIX vijeka. Otprilike, isto onoliko koliko je bio dominantan i karakter Crne Gore u kojoj se formirao. Poslije 1900. godine on je zasigurno živio u vremenu koje nije njegovo. Za običnog čovjeka to ne mora biti veliki problem, ali za vladara, koji je alfa i omega jednog društva, i koji nema namjeru da se takve pozicije odrekne, takav nesklad postaje izvor velikih nevolja i nesporazuma. Zato je, kada se govori o vladarskoj ličnosti Nikole Petrovića Njegoša, neminovno na prvom mjestu imati u vidu dužinu njegovog vladanja. Nimalo slučajno, njegovi najveći problemi s protivnicima, kao i sva osporavanja i optužbe koje mu se upućuju, odnose se na posljednjih petnaest godina vladavine.

U vladavini knjaza i kralja Nikole postoje tri perioda, koji predstavljaju jasno razgraničene epohe u istoriji Crne Gore. Prvi period njegove vladavine traje od 1860. do 1878. godine, drugi od 1878. do 1905. i treći od 1905. do 1918. godine. Period od 1860. do 1878. godine posljednja je faza „herojskog doba“ Crne Gore. U tom periodu sprovodi se nacionalno-oslobodilačka politika u okruženju, sistem državne vlasti se razvija i usavršava, društvo se institucionalno priprema za rat sa Osmanskim carstvom, dok se u spoljnopolitičkom djelovanju stvaraju temelji za vojno-političke sporazume i saveze. Na kraju ovog perioda, Crna Gora je stekla zvanično međunarodno priznanje i dvostruko uvećala svoju teritoriju. Od 1878. godine započinje nova epoha u životu Crne Gore. Dolazi do bržeg unutrašnjeg razvoja i unapređenja institucija, a stvaraju se i uslovi za prihvatanje tekovina modernih društava. Iako se modernizacija često sprovodila na minijaturnim uzorcima, ona se ipak dešavala. Vrijeme poslije 1878. godine donijelo je i začetak Crne Gore kao građanske države. Ulaskom u sastav Crne Gore

stanovništva islamske i rimokatoličke vjeroispovijesti, ona više nije bila homogena nacionalna država. Razdoblje poslije 1905. godine treći je period vladavine Nikole Petrovića Njegoša. U tom razdoblju crnogorsko društvo se po prvi put susreće sa parlamentarizmom, odnosno, po prvi put dobija slobodan pristup politici. Poslije 1905. godine javljaju se i nove generacije u politici, javnoj misli i ekonomskom životu, koje predstavljaju ne samo novi svjetonazor već i novu društvenu elitu.

U svakoj od ove tri epohe, Nikola Petrović Njegoš imao je važnu ulogu. U prvoj je pripremio zemlju za rat i proslavio one koji su s njim ratovali. U drugoj epohi je postavio temelje na kojima je bilo moguće izgraditi Crnu Goru kao moderno društvo, dok je u trećoj, u želji da sačuva apsolutnu vlast i dinastički prestiž, odveo državu i društvo na stranputicu.

Vladavina knjaza Nikole od 1860. do 1878. godine vrijeme je njegovih najvećih uspjeha. Za manje od dvadeset godina unaprijedio je funkcionisanje sistema vlasti i učinio ga administrativno efikasnim, uticao je na napredak obrazovnih institucija i njihovo dobro utemeljenje, organizovao je i naoružao vojsku, a ličnim angažovanjem i primjerom doprinio je povjerenju u sudsku vlast. Mudro je vodio i spoljnu politiku, ne dopuštajući da ga u opreznosti i odmjerenosti poremeti bilo kakva emocija ili ambicija. Čak i one velike sile koje su politiku Crne Gore smatrale opasnom za svoje interese, teško da su u njegovom držanju mogle pronaći bilo kakvog razloga za neprijateljstvo. Naprotiv. On je u diplomatskim odnosima - i prema protivnicima i prema saveznicima, uvijek nastupao razumno, dobronamjerno i predusretljivo, a iza te dopadljive pojave skrivali su se njegovi politički ciljevi, koji su ponekada jednako bili neprihvatljivi i za njegove saveznike. U borbi za svoje političke ciljeve radio je tako da protivnike i saveznike dovede pred svršen čin, ali da prije toga stvori okolnosti u kojima će protivnici biti onemogućeni da ga u ostvarivanju cilja spriječe, a saveznici primorani da mu

pomognu. U posljednjoj fazi „herojskog doba“ Nikola Petrović Njegoš bio je racionalan i kao vojskovođa. On se nije povodio za ratnom slavom i dobitcima koji mogu dovesti do velikih žrtava. Jedino gdje je bio ratoboran preko svake mjere, bila je ideološka retorika. U ratu je pokazao i najuzvišeniji viteški i ljudski moral. Osmanski komandanti bili su sigurni u njegovu riječ, a neborbeno osmansko stanovništvo i zarobljenici, u potpunu zaštitu. Za balkanska ratovanja to je bilo rijetko iskustvo. Posljednjim ratom koji je Crna Gora vodila sa Osmanskim carstvom u XIX vijeku, on je ostvario najveće političke i teritorijalne dobitke u njenoj novovjekovnoj istoriji. Nema mnogo vladara koji su samo jednim ratom, svojoj državi pripojili teritoriju koja je po površini veća od njene teritorije prije početka rata.

Godina 1878. predstavlja najveću prekretnicu u novovjekovnoj istoriji Crne Gore, a rezultati tog preobražaja imali su velikog uticaja i na vladavinu Nikole Petrovića Njegoša. Sve do 1878. godine on je u podaničkoj percepciji istovremeno vođa nacionalno-oslobodilačkog pokreta i gospodar, a poslije tog perioda on je dominantno gospodar. Zahvaljujući ratnoj slavi, uspjesima i dobitcima, ogromno je porastao njegov ugled – i u zemlji i van nje, što je iskorišćeno za izgradnju do tada najvećeg vladarskog kulta u istoriji Crne Gore. Na tome su predano radile državne vlasti, prosvjetne institucije i cjelokupna javna riječ. Njegov vladarski kult dobija božanska obilježja, a odnos podanika prema njemu poprima svojstva najneumjerenijeg idolopoklonstva. Iako slavljem i uzdizanjem, Nikola Petrović Njegoš je u odnosu prema podanicima zadržao predašnju neposrednost i blagonaklonost, a nije napustio ni svoje filantropske navike. S druge strane, rasle su njegove autokratske sklonosti, jer su mu ratni uspjesi dali samopouzdanje i podarili realnu osnovu za bezmjerno samoljublje i sujetu. Mnogo više nego ranije, cijenila se poniznost i odanost Gospodaru, što su bile glavne preporuke za dobijanje državne službe ili za napredovanje u njoj.

Gospodareva potreba da ima apsolutnu moć, podjednako se odnosila na plemenskog kapetana i ministra. I jednom i drugom, on je prepravljao odluke ili im sopstvene odluke nametao kao njihove. Ko nije imao dovoljno servilnosti, teško da je na značajniju državnu funkciju i mogao biti izabran, a ko nije bio spreman da bespogovorno sluša Gospodara, kratko je bio i plemenski kapetan i ministar. Knjaz je sebe smatrao „tvorcem“ nove Crne Gore, i iz takve pozicije teško da je bilo koji državni činovnik mogao biti dostojan da s njim dijeli vlast. Uostalom, tradicija apsolutizma u Crnoj Gori davala je legitimitet takvom načinu vladavine. Nikola Petrović Njegoš nije postao apsolutista uzurpiranjem i zloupotrebom vladarskih prava, već je takvu vlast dobio u nasljeđe od svojih prethodnika. Istina je i da sve do 1878. godine, političke okolnosti u kojima se Crna Gora nalazila, nijesu dozvoljavale da se takav način vladavine mijenja, čak i kada bi to vladar iskreno želio. Zadugo ni nakon 1878. godine, apsolutna većina crnogorskog društva nije bila politički zrela da razumije i prihvati drugačiji način vladavine. Nikola Petrović Njegoš je imao sreću da bude vladar koji će okončati „herojsko doba“ Crne Gore, jer su dobicima na Berlinskom kongresu ostvareni najvažniji ciljevi crnogorskog državotvornog i nacionalnog pokreta. Isto tako, njemu se poslije 1878. godine pružila prilika da bude prvi crnogorski vladar koji će, nakon ostvarivanja glavnih političkih težnji Crne Gore, riješiti i njeno osnovno „životno pitanje“ – samoizdržavanje. Država Crna Gora - od svog stvaranja do nestanka, nikada se nije mogla izdržavati od sopstvenih sredstava, odnosno, nikada fiskalnim prihodima koje ubira nije mogla samostalno finansirati potrebe cjelokupnog državnog aparata. Višedecenijski period mira i unutrašnje stabilnosti, kao i dobijanje Primorja i ogromnih plodnih oblasti, bili su dobra osnova da se u toj sferi napravi epohalni preokret. U suštini, Nikola Petrović Njegoš je u prvom redu trebalo da agrarnom politikom ukloni deficit u

poljoprivrednoj proizvodnji i izgradnjom glavnih komunikacija stvori uslove za razvoj ostalih privrednih grana. Time bi se postepeno smanjivali ekonomski problemi crnogorskog stanovništva, a državni prihodi bi porasli. Stalnim porastom državnih prihoda, smanjivao bi se udio inostranih donacija u državnom budžetu Crne Gore, koje su pored ekonomske, stvarale i njenu političku zavisnost. Nikola Petrović Njegoš je poslije 1878. godine dobio priliku da riješi ovaj vjekovni problem Crne Gore. Ne može se reći da tokom decenija mirnog doba nijesu učinjeni pomaci u privrednom preobražaju zemlje, ali korjenite reforme nijesu napravljene, niti se na ekonomskom razvoju Crne Gore radilo sa potpunom posvećenošću i ozbiljnošću. Radilo se na mahove, ponekad improvizatorski, tek da se ugodi nekom političkom trenutku ili da se napravi predstava koja će koristiti očuvanju idealne slike o mirnodopskoj Crnoj Gori i njenom vladaru. Novca čak i za takve poduhvate nikada nije bilo dovoljno, jer je glavnina prihoda trošena na održavanje glomaznog državnog aparata, kao i za neophodne državne i vladarske funkcije. Takvom raspodjelom budžetskih prihoda održavao se sistem vlasti, ali je društvo stagneralo. Nikola Petrović Njegoš je toga bio svjestan, ali je njemu bilo važnije da održava sistem apsolutne vlasti nego da bude reformator nacionalne ekonomije. Na takav izbor uticalo je njegovo vjerovanje da proces državnog uobličavanja Balkana još nije završen, i da će se tek voditi rat za stvaranje jedinstvene srpske države. Nije to bilo vjerovanje bez utemeljenja – Osmansko carstvo još nije bilo protjerano sa Balkana, a austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine imala je status privremenog stanja. Za vladara koji tako razmišlja, važnije je bilo očuvanje apsolutne vlasti i dinastičkog prestiža, nego agrarna reforma. I što je bilo posebno fatalno, na takav izbor ohrabivala ga je i Rusija, kojoj je bilo najvažnije da Crna Gora uvijek može obavljati funkciju „vojničkog logora“. Najveći dio novca ruske vlade stizao je u Crnu Goru s ciljem da

održava njenu ratničku spremnost i apsolutnu vlast Nikole Petrovića Njegoša, glavnog garanta ove dvovjekovne ruske investicije. Zbog takve procjene i takvih ruskih očekivanja, Nikola Petrović Njegoš nije iskoristio tri decenije mira za ekonomski preobražaj Crne Gore i za rješavanje njenih životnih problema. Ne može se reći da ona nakon tri decenije mirnog doba nije bila uređenija ili u ponečemu naprednija, ali njeni glavni ekonomski problemi iz perioda „herojskog doba“, ostali su isti. Crna Gora je i dalje bila izdržavana država. Da je uistinu ozbiljno rađeno na rješavanju ovog, kao i mnogih drugih ekonomskih problema, knjaz Nikola bi zaslužio uvažavanje kao predvodnik velikog pregnuća, kakav je pokušaj da se Crna Gora oslobodi ekonomske zavisnosti i zaostalosti. Ali, on nije bio vladar za reformske poduhvate takve vrste. Njegov je cilj bio da u svim sferama društvenog života, pa i u ekonomiji, preduzima mjere koje će pomagati održavanju sistema vlasti, ali bez krupnih reformskih poduhvata koji mogu promijeniti socijalni ambijent u kome taj sistem funkcioniše. Od svih reformskih poduhvata Nikole Petrovića Njegoša, u periodu od 1878. do 1905. godine, dalekosežni značaj imao je samo jedan – donošenje Opšteg imovinskog zakonika (1888).

Ako Nikola Petrović Njegoš zbog nečega treba da bude slavljjen, onda je to njegova vjerska politika. Čim je Crna Gora 1878. godine postala konfesionalno raznolika država, on se snagom svog vladarskog autoriteta nametnuo kao zaštitnik i garant vjerskih prava i sloboda nepravoslavaca. Činio je to ne samo kao pragmatičan političar, već i kao čovjek koji smatra da je takav odnos pravedan i moralan. Njegov vrijednosni sistem formiran je u klasičnom crnogorskom patrijarhalnom društvu, koje jeste njegovalo animozitet prema Turcima, ali i viteški odnos prema onome koji je slabiji. Nešto od tog etičkog kodeksa uticalo je i na knjažev lični odnos prema dojučerašnjim protivnicima. Pokazujući ličnu zainteresovanost da u državi kojom vlada,

muslimani i katolici uživaju potpuna vjerska prava i slobode, on je pokazivao ne samo velikodušnost pobjednika, već i moral i pravednost čovjeka „stare“ Crne Gore. U uvažavanju vjerskih različitosti i poštovanju podanika druge vjere, na Balkanu - ni tada ni kasnije, nije bilo vladara koji bi se mogao mjeriti s njim. On je imao potrebu i da ličnim primjerom uči svoje podanike pravoslavne vjeroispovijesti poštovanju drugih konfesija, ali i da im nameće uvjerenje da su svi oni, iako pripadnici različitih vjera, „braća jedne krvi“. Njegovoj retorici najveću snagu i uvjerljivost davala su njegova djela. Plodove njegove vjerske politike ubirala je Crna Gora ne samo tada, već i tokom čitavog XX vijeka. U svim vjerski mješovitim sredinama, koje su odlukama Berlinskog kongresa pripale Crnoj Gori, nikada u ratnim vremenima tokom XX vijeka nije bilo ozbiljnijih međunacionalnih incidenata, a pogotovo ne sukoba s ljudskim žrtvama. Osnovu da crnogorsko iskustvo upravo bude takvo, postavio je Nikola Petrović Njegoš. Ujedno, bez takve njegove vjerske politike, teško bi bilo pronaći neku dobru osnovu za Crnu Goru kao moderno građansko društvo. Zbog toga je vjerska politika Nikole Petrovića Njegoša, njegovo najznačajnije i najtrajnije vladarsko nasljeđe.

Nerješivi problemi za Nikolu Petrovića Njegoša javljaju se u trećem periodu njegove vladavine. Najprije, on ni po načinu vladavine, ni po godinama, nije pripadao vremenu koje je nastupilo 1905. godine. Monarh koji je čitavog života vladao autokratski, sada je trebalo da preda dio svojih nadležnosti vladi i učestvuje u skupštinskom odlučivanju i stranačkim sučeljavanjima. Takav zaokret onemogućavao je, prije svega, karakter njegove ličnosti. Pored toga, u Crnoj Gori je već tada stasala brojna politička grupacija, rođena poslije Vučjeg dola, za koju Gospodareva harizma nije značila ono što i za njihove očeve. Želeći da zadrži vodeću poziciju u tom novom vremenu, odnosno da bude dopadljiviji i bliži novoj političkoj generaciji,

on odlučuje da stavi u ravnopravan odnos svoju pređašnju ulogu državnika i „oca nacije“ sa ulogom političara ili vođe političkog pokreta. Potomak Njegoševog vladike Danila i svetog Petra Cetinjskog, koji je posle „Veljeg rata“ nesumnjivo bio krupna državnička figura, riješio je da se u poznim godinama prihvati političkog mešetarenja. Kada je krenuo tim putem, on je od autoritativnog državnika i nacionalnog vođe, sve više postajao operetska figura u crnogorskoj politici. Još je veća šteta bila što su ga takve okolnosti primorale da u parlamentarni život uvede nasilje, jer bez nasilja on nije mogao održati svoju apsolutnu dominaciju u političkom životu. Njegovu bezizlaznu poziciju u političkom životu Crne Gore poslije 1905. godine, otežavao je i izostanak ekonomskog preobražaja. Uprkos izvjesnim infrastrukturnim i industrijskim poduhvatima, stanje nacionalne ekonomije bilo je katastrofalno, a država je preživljavala zahvaljujući inostranim donacijama i kreditima. U Gospodareva obećanja da će uskoro nastupiti blagostanje i da ekonomija stalno napreduje, teško je bilo vjerovati. Pored svih ovih problema, političku poziciju Nikole Petrovića Njegoša čini još težom jedna važna karakteristika njegovih političkih protivnika. Njegovi politički protivnici, uglavnom pripadnici Narodne stranke i crnogorske studentske emigracije, nijesu bili samo opozicija njegovom režimu, već i ekspozitura srpske vlade, koja se preko njih borila protiv crnogorske vlasti. Mnogi crnogorski opozicionari bili su, dakle, dio srpske agenturne mreže, odnosno, saradnici njihovih tajnih obavještajnih i militarnih organizacija. Protiv takve opozicije teško je bilo voditi političku borbu. I što je za Nikolu Petrovića Njegoša bilo još tragičnije, borba srpske vlade i srpskih tajnih organizacija i službi protiv njega i njegovog režima, nije se poslije 1905. godine mogla voditi bez saglasnosti i podrške ruske vlade i ruske tajne službe.

Poslije 1905. godine samo je jedan razlog sprječavao Rusiju da krene u radikalniji obračun s Nikolom Petrovićem Njegošem

i njegovim režimom. Taj razlog je – vojnička upotreba Crne Gore. Računajući na izvjesnost sukoba sa Osmanskim carstvom i Austro-ugarskom, Rusija je od početka XX vijeka radila da Crnu Goru pripremi za rat, a zatim je sa Crnom Gorom potpisala sporazum koji ruskom imperatoru daje pravo upotrebe crnogorske vojske na prostoru Balkana. Crnogorski vladar bio je potreban kao pouzdani izvršilac carske volje, a nakon završetka rata (ili ratova), Rusija nije imala više nijedan politički razlog da podržava njega i njegov režim. Ruski plan je bio da Crna Gora poslije protjerivanja Osmanskog carstva sa Balkana, bude pripojena Srbiji. Već poslije 1910. godine kralj Nikola je na osnovu nekih sukoba sa ruskom diplomatijom, kao i na osnovu sugestija koje je dobijao iz Petrograda, naslućivao krajnji cilj ruske politike kada je u pitanju Crna Gora. Ruski vojni agent na Cetinju, tvrdi da mu je, juna 1911. godine, kralj Nikola tokom prepirke rekao: „Pričekajte još malo: ja ću već naći načina da budem nezavistan od vaše subvencije. Neka prodam polovinu države, samo da ne tražim vaše pare.“ Drugim riječima, kralj mu je poručio da će podnijeti i najveće žrtve, samo da se oslobodi zavisnog položaja. Planirajući da se oslobodi finansijske zavisnosti od Rusije, on bi osujetio i ruski plan o pripajanju Crne Gore Srbiji, koji je značio i kraj dinastije Petrović-Njegoš. Kralj je imao samo jedno rješenje: Skadar. Zbog toga u Balkanskom ratu osvajanje Skadra postaje glavni cilj crnogorske vojske. Njegovim pripajanjem Crnoj Gori stvorila bi se mogućnost isušavanja Skadarskog jezera, a to je značilo – dobijanje ogromnog kompleksa plodnog zemljišta, nedaleko od samog središta crnogorske države i najvažnijih komunikacija. Time bi se, kako je kralj računao, mogao obezbijediti nedostatni dio državnih prihoda i osigurati finansijska samostalnost crnogorske države. To je i objašnjenje zbog čega je kralj Nikola bio spreman platiti i najveću cijenu u ljudskim životima za osvajanje Skadra.

Nezavisno od krajnjeg ishoda borbe za Skadar, za Crnu Goru je Balkanski rat predstavljao potpunu negaciju njene državne i nacionalne ideje. U takvu poziciju Crnu Goru je upravo doveo kralj Nikola, ušavši u Balkanski rat sa megalomanskim ratnim i političkim ciljevima. On je, kao što je već rečeno, želio da osigura dostatnu ekonomsku osnovu crnogorske državnosti, ali i da velikim ratnim dobitcima osnaži svoju političku i dinastičku poziciju. To što je zbog takvog vjerovanja uveo Crnu Goru u bitku za Skadar, sasvim se može razumijeti i opravdati, ali njegovi pohodi izvan Polimlja i Potarja, potpuno su iracionalni. On je ušao u prostor koji ni po jednom osnovu ne pripada Crnoj Gori, i sa 80% stanovništva koje Crnu Goru ne može ni po čemu smatrati svojom državom. Kada je nakon završetka rata napravljen popis, pokazalo se da u Crnoj Gori živi oko 250.000 pravoslavaca i oko 200.000 muslimana i katolika. Tako je kralj Nikola svojim „oslobodilačkim“ pohodom prema „pokorenoj srpskoj braći“, od Crne Gore napravio Bosnu. Šireći Crnu Goru na oblasti koje joj ne pripadaju, on je takođe učinio da crnogorstvo kao politička ideja, ali i kao osjećaj pripadnosti crnogorskoj državi i društvu, prestane biti dominantno osjećanje u samoj Crnoj Gori. Tako je kralj Nikola Crnogorce učinio političkom i kulturološkom manjinom u državi koju su sami stvarali. Izbijanje svjetskog rata spriječilo je da postane očita neodrživost Crne Gore koja je stvorena nakon Balkanskih ratova.